

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ

БЕРДАҚ НОМИДАГИ ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Юридика факультети

**«Фуқаролик ҳуқуқ»
кафедраси**

МУТАХАССИСЛИК ИШИ

Мавзу : « Мол мулкдан текин фойдаланиш»

Бажарувчи:

юридика факультети 4 «д»курс талабаси
Алламбергенов Умид.

Илмий раҳбар:

К.Умарова, ю.ф.д., доцент

Нукус - 2011 .

Мундарижа.

КИРИШ.....

1 боб. Текин фойдаланиш шартномасининг мохияти ва мажбуриятлар тизимида тутган урни.

1-§. Текин фойдаланиш шартномаси тушунчаси ва унинг ҳозирги кундаги аҳамияти.

2-§. Шартнома предмети.

3-§. Узаро боғланган шартномалар.

4-§. Текин фойдаланиш шартномасини ҳукукий тартибга солиш.

2 боб.Текин фойдаланиш шартномасининг мазмуни.

1-§. Шартномадаги тарафлар.

2-§. Шартнома тузиш тартиби ва унинг шакли.

3-§. Тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.

4-§. Шартноманин бекор булиши.

Хулоса.....

Файдоланган адабиётлар.....

Кириш

Мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида аграр соҳанинг ўрни ва аҳамияти беқиёс. Бу бежиз эмас, албатта. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Қишлоқ миллий бойлигимизнинг муҳим манбаидир. Бугунги иқтисодийтимизда ва ижтимоий турмушда, бинобарин, сиёсатимизда ҳам қишлоқ соҳаси халқимизнинг фаровон ҳаёти, республикаимизнинг тараққиёти ва ўсиш суръатларини ҳал қиладиган муҳим тармоқдир”. Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги ялпи ички маҳсулотнинг тахминан 25%ини ташкил этиши ҳам сўзимизни тасдиқлайди. Боз устига қишлоқ хўжалиги ижтимоий маҳсулотнинг тўртдан уч қисми ва миллий даромаднинг 40 фоизини, шунингдек мамлакатга валюта тушумларининг 55 фоиздан ортиғини беради. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги мамлакат аҳолисини озиқ - овқат маҳсулотлари, саноатни эса, хом-ашё билан таъминлашнинг асосий манбаи ҳисобланади. Шунингдек, мамлакатимиз аҳолисининг 60 фоизидан кўпроқ қисми қишлоқ жойларда яшашини инобатга оладиган бўлсак, қишлоқ тараққиёти ва фаровонлигига эришмай туриб, иқтисодий ислоҳотларни барқарор давом эттириш мумкин эмаслигига амин бўламиз.

И.А.Каримов 12.11.2010 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисида демократик бозор ислоҳотларини ва иқтисодийтни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш ҳақида, -«мамлакатимиз мустақил тараққиётининг дастлабки босқичида, яъни 1991 йилдан 2000 йилгача бўлган даврда улкан ўзгаришларни амалга оширишда асосий этиборимиз марказлаштирилган маъмурий-бўйруқбозлик тизимида барҳам бериш ва бозор иқтисодийтининг асосларини, авваламбор, қонунчилик базасини шакллантириш учун шароит яратишга қаратилди, - деп тасдиқлади.¹

Шу борада қабул қилинган ўта муҳим қонун ва норматив ҳужжатлар қаторида Фуқаролик, Йер, Солиқ ва Божхона кодекслари, “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”, “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”, “Чет ел инвестициялари тўғрисида”, “Чет еллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги қонунларни қайд этиш мумкин.

“Тадбиркорлик фаолияти еркинлигининг кафолатлари тўғрисида”, “Хусусий корхона тўғрисида”, “Валутани тартибга солиш тўғрисида”, “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонунлар, янги таҳрирдаги Солиқ кодекси ва

¹ Каримов И.А. «МАМЛАКАТИМИЗДА ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАРНИ ЯНАДА ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ КОНЦЕПЦИЯСИ» Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т., 2011

иқтисодиётни ислоҳ қилиш бўйича умумий ҳисобда 400 дан зиёд қонун ҳужжатлари ишлаб чиқилиб, қабул қилинди ва жорий етилди. Уларнинг барчаси иқтисодиётимизни янада либераллаштириш ва модернизатсия қилишда нафақат мустаҳкам ҳуқуқий асос, балки амалга оширилаётган бозор ислохотларининг ортга қайтмаслигининг кафолати бўлиб хизмат қилмоқда.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни тартибга солиши учун хизмат қиладиган Конституция, Ер кодекси, Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжаликлари) тўғрисида, Фермер хўжалиги тўғрисида, Деҳқон хўжалиги тўғрисида ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш муносабатларини тартибга солувчи бошқа қонун ҳужжатлари асосан шаклланган бўлиб, у борган сари такомиллашиб ва ривожланиб бормоқда. Сўнгги йилларда мамлакатимизда қабул қилинган қонунларда иқтисод ва хўжаликни уюштиришда шартномавий муносабатларни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. Фуқаролик, ер, ер кадастри, тадбиркорлик, корхоналар, жамоа хўжаликлари, бирлашмалари, деҳқон хўжалиги, банклар ва бошқа муҳим муносабатларни тартибга солувчи қонунлар қабул қилиниши фуқароларга, корхоналарга, ташкилотларга жамиятнинг барча жабхаларида тенг ҳуқуқлилик тамойили асосида шартномавий муносабатлар ўрнатиш билан тақиқланмаган ҳар қандай мулкый, ишлаб чиқариш, хўжалик-тадбиркорлик муносабатларида ташаббускорлик кўрсатиб, эркин қатнашишлари учун имконият яратиб берди. Мен мутахассислик ишта: -қишлоқ хўжалиги корхоналарининг тушунчаси, уларнинг турлари ва ҳуқуқий ҳолатига умумий характеристикасига, қишлоқ хўжалигида шартнома муносабатларининг тушунчаси ва моҳияти, шартномаация шартномаси тушунчаси ва ўзига хос хусусиятлари, қишлоқ хўжалигида қурилиш пудрати шартномаси, қишлоқ хўжалигида ташқи иқтисодий фаолиятни ҳуқуқий таъминлаш урганиб чиктим ва хулосада умумийлаштирилган фикрларимни билдирдим. Иш кириш, 2 боб, 9 параграфтан, хулосадан иборат.

1 боб. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ҳуқуқий ҳолати.

1-§. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг тушунчаси, уларнинг турлари ва ҳуқуқий ҳолатига умумий характеристика

Қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг субъектлари деганда, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан боғлиқ бўлган муносабатларда қатнашувчи юридик ва жисмоний шахслар тушунилади. Қишлоқ хўжалик ҳуқуқи субъектларининг ўзига хос жиҳатлари ҳамда умумийлиги уларнинг бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланишлари билан тавсифланади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи тузилмалар турли туманлиги билан ажралиб туради. Мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжалиги), давлат хўжаликлари, фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари, ижара жамоалари, ёрдамчи хўжаликлар ва бошқалар шуғулланмоқдалар.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи тузилмалар (субъектлар) шаклини топиш доимо мураккаб бўлиб келган. Бу муаммони асосий сабаби қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг мураккаблиги билан тавсифланади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи энг мақбул тузилмаларни ташкил этиш учун, биринчидан, бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқиш; иккинчидан, қишлоқ хўжалигининг табиий иқлимий шароитларини инобатга олиш; учинчидан, ҳудудда меҳнат ресурсларининг таъминланиш даражасини ҳисобга олиш; тўртинчидан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида асосий восита ҳисобланган ер ресурсларининг аҳоли жон бошига етарлилик даражасини эътиборга олиш муҳим аҳамият касб этади. Санаб кўрсатилган омилларни тўла инобатга олмасдан туриб қишлоқ хўжалигида бугунги кун талабларига жавоб берадиган ишлаб чиқариш тузилмаларини вужудга келтириб бўлмайди.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи субъектлар доирасини Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонунлари белгилаб беради. Ушбу қонунларда кўрсатилишича, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжаликлари), давлат хўжаликлари, фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари шуғулланишлари керак. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи асосий тузилмалар сифатида ушбу субъектлар белгиланишининг асосий сабаблари ва асослари мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборатдир: республикаимиз қишлоқ хўжалиги асосан пахта ва ғалла етиштиришга ихтисослашган бўлиб, бу экин турлари давлат ва умумхалқ манфаатларига молик ҳисобланади, ҳамда йирик техника қўллашни, мукаммал суғориш иншоотларига эга бўлишни, йирик ишлаб чиқаришни ташкил этишни тақозо этади. Бу маҳсулотларни ишлаб чиқаришни фуқаролар ёки кичик ишлаб чиқариш тузилмалари ташкил этиб амалга ошириб бўлмайди, балки уларни етиштириш учун йирик товар ишлаб чиқарувчи субъектлар керак бўлади. Шу сабабдан, республикаимиз қишлоқ хўжалигида энди йирик товар ишлаб чиқарувчи сифатида қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжаликлари) фаолият кўрсатишлари ҳуқуқий асосини топди.

Республикаимиз қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари етишмайдиган ҳудудларда, шунингдек чорвачиликка ихтисослашган хўжаликларда қишлоқ хўжалиги ишлаб

чиқарувчи тузилма сифатида фермер хўжалиги ташкил этиш мақсадга мувофиқлигини амалиёт курсатди. Шунинг учун, фермер хўжаликлари ҳам асосий ишлаб чиқарувчи субъект тариқасида қонуний мустақамланди. Улар фаолиятини тартибга солувчи алоҳида қонун қабул қилиниб, унда фермер хўжаликлари юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи субъект сифатида фаолият кўрсатиши мумкинлиги белгиланди.

Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабларини қондиришда, қишлоқ аҳолисини моддий турмуш тарзини яхшилашда, уларнинг даромадларини юксалтиришда деҳқон хўжаликларининг роли алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда. Полиз экинлари, сут маҳсулотлари, сабзавот экинлари ишлаб чиқаришда уларнинг улуши ҳатто 70-80 фоизни ташкил этади. Шундан келиб чиққан ҳолда деҳқон хўжаликлари ҳам республикамиз қишлоқ хўжалигида мустақил ишлаб чиқарувчи тузилма сифатида фаолият кўрсатиш кераклиги мақсадга мувофиқ, деб ҳисобланди ва улар фаолиятларини тартибга солувчи “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. Бу қонун деҳқон хўжаликларини юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган ёки шундай мақомга эга бўлмасдан ҳам қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи субъект бўлиши мумкинлигини ўрнатди.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида саноат, транспорт ва бошқа корхона, ташкилотларнинг ёрдамчи хўжаликлари ҳам фаолият кўрсатадилар. Уларнинг ҳуқуқий ҳолатини белгилаш ёки қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчи субъект эканлигини эътироф этиш ноқишлоқ хўжалик корхоналарининг тузилмалари бўлганлиги учун кўпинча назардан четда қолиб кетади. Ушбу ёрдамчи хўжаликлар юридик шахс мақомига эга бўлмасалар ҳам уларни қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг субъекти сифатида тан олиш лозим. Умуман, қоидага биноан қишлоқ хўжалик ҳуқуқини субъекти бўлиш учун юридик шахс ҳуқуқига эга бўлиш талаб этилмайди. Масалан, деҳқон хўжаликлари юридик шахс ҳуқуқига эга бўлишлари ҳам ёки эга бўлмасликлари ҳам мумкин, аммо улар қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида тузилма сифатида, демак қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг субъекти сифатида ҳисобланадилар.

Қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг субъектлари бўлиб давлат қишлоқ хўжалик корхоналари ҳам ҳисобланади. Бозор иқтисодиёти шароитида давлат қишлоқ хўжалик корхоналарини ўз тасарруфидан чиқарди, хусусийлаштирди. Давлат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан бевосита шуғулланмайдиган бўлди ёхуд қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш функциясини амалга ошириш давлатнинг вазифасига ёт ҳисобланади. Аммо, давлат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда экин навларини, чорва зотларини, наслларни яхшилаш, ўқув-тажриба ишларини олиб бориш мақсадида давлат қишлоқ хўжалик корхоналарига эҳтиёж сезилади.

Юқорида санаб кўрсатилганлардан ташқари қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирувчи хўжаликлараро ташкилотлар, шунингдек фуқаролар, чет эл юридик ва жисмоний шахслари ҳам қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг субъектлари ҳисобланишлари мумкин.

Қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг субъектлари бўлиб корхона, муассаса, ташкилотлар ҳам, жисмоний шахслар ҳам бўлиши, Ўзбекистон Республикасининг юридик ва жисмоний шахслари ҳамда чет эл юридик ва жисмоний шахслари ҳисобланишлари мумкин. Қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг субъектлари юридик шахс ҳуқуқига эга бўлишлари ёки юридик шахс ҳуқуқига эга бўлмасдан ҳам фаолият кўрсатишлари мумкин. Юридик шахс мақомига эга бўлган барча белгилар қишлоқ хўжалик ҳуқуқи субъектларига ҳам тааллуқли бўлади.

Қишлоқ хўжалик ҳуқуқи тартибга солишга қаратилган ижтимоий муносабатлар қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг объектини ташкил этади. Ушбу ижтимоий муносабатлар доираси жуда кенг бўлиб, турли йўналишлардаги муносабатларни қамраб олади. Биринчи турдаги муносабатлар қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчиларининг хўжалик фаолиятлари билан боғлиқдир. Бу хилдаги муносабатлар қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этиш, шартнома муносабатларига киришиш, етиштирилган маҳсулотни айирбошлаш кабилардан иборат бўлади. Бу каби муносабатларни тартибга солишда Ўзбекистон

Республикасининг Фуқаролик кодекси, “Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни, “Фермер хўжалиги тўғрисидаги”ги қонуни ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар алоҳида роль ўйнайди.

Қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг объектини ташкил этадиган иккинчи турдаги ижтимоий муносабатлар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг табиий ресурслар, хусусан ер ва сувдан фойдаланишлари билан боғлиқ муносабатлар ҳисобланади. Маълумки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ер ва сувдан фойдаланишсиз тасаввур этиб бўлмайди. Улар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг асосини ташкил этади. Шу сабабдан, қишлоқ хўжалик ҳуқуқи нормалари ер ва сувдан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишга алоҳида эътибор қаратади. Ер ва сувдан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган муносабатларни тартибга солишга қаратилган қоидалар ўз ифодасини асосан Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси, “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонуни, “Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги, “Дехқон хўжалиги тўғрисида”ги қонунларида топган.

Навбатдаги турдаги ижтимоий муносабатлар қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил қилиш билан боғлиқ муносабатлардир. Бу турдаги муносабатлар қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил қилиш шакллари, меҳнатни муҳофаза қилиш, меҳнат интизоми, меҳнат низолари, иш вақти, иш ҳақи кабилар билан боғлиқ бўлади. Меҳнатни ташкил қилиш муносабатларини тартибга солишга бағишланган қоидалар Меҳнат кодекси, “Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжалиги) тўғрисида”, “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қонунлар, “Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) наъмунавий устави”, “Фермер хўжалигининг наъмунавий устави” каби меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз ифодасини топган. Демак, қишлоқ хўжалигида меҳнат муносабатлари қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг объектини ташкил этадиган асосий ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг объекти ҳисобландиган тўртинчи йўналишдаги ижтимоий муносабатлар ташкилий-бошқарув билан боғлиқ бўлган муносабатлардир. Қишлоқ хўжалик корхоналарини бошқариш давлат бошқаруви ва ички хўжалик бошқарувига бўлинади. Давлат бошқаруви давлатнинг тегишли органлари, хусусан Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси, ҳокимликлар томонидан амалга оширилса, ички хўжалик бошқаруви эса, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш тузилмалари томонидан хўжалик ичида ташкил этилган органлар томонидан амалга оширилади. Ташкилий бошқарув муносабатларини тартибга соладиган нормалар “Корхоналар тўғрисида”ги қонун, “Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжалиги) тўғрисидаги наъмунавий устав”, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тўғрисида”ги низом, “Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси тўғрисида”ги низом ва бошқаларда ўрнатилган. Бу нормаларда қишлоқ хўжалигини давлат томонидан ҳамда қишлоқ хўжалик корхоналарини ўзлари томонидан бошқаришнинг ташкилий - ҳуқуқий шакллари, бошқарувни амалга оширувчи органлар тизими, уларнинг функциялари, бошқариш усуллари ва шакллари белгилаб берилган. Шундай қилиб, ташкилий-бошқарув соҳасидаги муносабатлар қишлоқ хўжалик ҳуқуқи объектини ташкил этадиган ижтимоий муносабатлар турларидан бири ҳисобланади.

Юқорида айтилганлардан ташқари, қишлоқ хўжалик ҳуқуқи нормалари қишлоқ хўжалигида мулкчилик, қишлоқ хўжалигида молия, қишлоқ хўжалик корхонисига аъзолик каби муносабатларни ҳам тартибга солади. Шунинг учун ушбу ижтимоий муносабатлар турларини ҳам қишлоқ хўжалик ҳуқуқининг объекти деб ҳисоблаш мумкин.

Қишлоқ хўжалик ҳуқуқи объектини ташкил қиладиган ижтимоий муносабатларни ички қишлоқ хўжалик ҳуқуқий муносабатлари ҳамда ташқи қишлоқ хўжалик ҳуқуқий муносабатлари каби турларга туркумлаш мумкин. Ички қишлоқ хўжалик ҳуқуқий муносабатларни қишлоқ хўжалик корхоналарининг ичида бўладиган ички бўлинмаларининг ўзаро ва бошқарув органлари билан муносабатлари, деҳқон хўжалиги билан ширкат хўжалигининг ўзаро муносабати, ширкат хўжалиги билан унинг аъзолари

ўртасидаги муносабатлар, оила пудратчилар билан муносабатлар кабилар ташкил қилса, ташқи қишлоқ хўжалик ҳуқуқий муносабатларни эса, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш тузулмаларининг тайёрлов ташкилотлари, бошқа корхона, ташкилот, муасасалар, чет эл юридик ва жисмоний шахслари билан муносабатлари ташкил қилади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ҳуқуқий ҳолати Ўзбекистон Республикасидаги корхоналарнинг ҳуқуқий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Аммо қишлоқ хўжалиги корхоналарида меҳнатни ташкил қилиш, меҳнатга ҳақ тўлаш, иш вақти ва дам олиш вақтини белгилаш, ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишда ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Ушбу хусусиятлар қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ҳуқуқий ҳолатини белгилашда ўз таъсирини кўрсатади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ҳуқуқий ҳолати Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 39-72-моддаларида юридик шахсларни ҳуқуқий мақомига тааллуқли қоидаларга мувофиқ белгиланади. Бундан ташқари корхоналарнинг ҳуқуқий ҳолатига оид нормалар Ўзбекистон Республикасида "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида"ги, "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги, "Масъулияти чекланган ҳамда кўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида"ги "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги, "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги, "Деҳқон хўжалиги тўғрисида"ги Қонунлари ва бошқа қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 39-моддасига мувофиқ ўз мулкида, хўжалик юритишда ёки оператив бошқарувида алоҳида мол-мулкка эга бўлган ҳамда ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, ўз номидан мулккий ва шахсий номулкий ҳуқуқларга эга бўла оладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавобгар бўла оладиган ташкилот юридик шахс ҳисобланади. Барча корхоналарни, шу жумладан қишлоқ хўжалиги корхоналарини ҳуқуқий ҳолати шу талабдан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Юридик шахслар Фуқаролик кодексининг 40-моддасига мувофиқ тижорат ёки тижоратчи бўлмаган ташкилотларга бўлинади. Фойда олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олган ташкилот тижоратчи деб ҳисобланади. Барча қишлоқ хўжалиги корхоналари "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонуннинг 1-моддасига, "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги Қонуннинг 1-моддасига ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини товар ишлаб чиқиш ва уларни сотиш натижасида фойда олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилганлари учун тижоратчи ташкилотлар қаторига қирадилар.

Шундай қилиб, корхоналарнинг қуйидаги асосий белгиларини кўрсатиш мумкин:

а) корхона мулк ҳуқуқи, хўжалик юритиш ёки оператив бошқариш ҳуқуқи асосида алоҳида мол-мулкка эга бўлиши. Масалан, қишлоқ хўжалиги ширкатининг мол-мулки уларнинг аъзоларини мол-мулки ҳисобланиб, корхонага умумий мулк асосида берилади, қишлоқ хўжалиги давлат корхонасида эса мол-мулк давлат томонидан оператив бошқариш ҳуқуқи асосида берилади;

б) корхона ўз кучи билан маҳсулотларни ишлаб чиқаради, ишларни бажаради, хизматлар кўрсатади. Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятининг асосий предмети бўлиб, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш ҳисобланади, аммо шу билан бир қаторда қишлоқ хўжалиги корхоналари ишлар бажариши ёки хизматлар кўрсатиши мумкин. Масалан, қурилиш ёки маиший хизмат кўрсатувчи бўлинмаларини очиши мумкин;

в) мустақил равишда хўжалик юритиши. Корхона ишлаб чиқарадиган маҳсулотлар тўрини ва ҳажмини ўз ишлаб чиқариш режаларида маҳсулотга, ишларга ва хизматларга бозордаги талабга мувофиқ белгилайдилар. Аммо, баъзи бир турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни корхоналар давлат буюртмаси асосида ташкил этилиши мумкин, шу жумладан қишлоқ хўжалигида пахта ва дон етиштириш шу тартибда амалга оширилади;

г) ишлаб чиқариш жараёнида ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлади. Корхоналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари энг авваломбор қонун ҳужжатларида белгиланади, масалан, маҳсулотни сотиш ёки ўзига зарур мол-мулкни сотиб олиш ҳуқуқи, тегишли давлат органларига статистика ва бошқа ахборотларни тақдим этиш ёки солиқ тўлаш мажбуриятлари. Бундан ташқари, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва уни амалга оширишда қишлоқ хўжалиги корхоналари бошқа юридик ва жисмоний шахслар билан шартномавий муносабатларга кирадилар. Қишлоқ хўжалиги корхоналари шу жараёнда ўғитлар, уруғлар, чорва моллар ва ҳоказоларни олиш мақсадида ёки етиштирилган маҳсулотларни сотиш учун бошқа корхона, муассаса ва ташкилотлар билан шартномалар тузадилар ва тегишли ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўладилар;

д) судда даъвогар ва жавобгар бўлиши. Корхона мулкӣ ва номулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятга эга бўлиб туриб, ўз ҳуқуқ ва манфаатларини қонун асосида судда ҳимоя қила олади. Корхонани қонунда ёки шартномада белгиланган ҳуқуқлари бузилган тақдирда у судда уларни ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгадир ва айрим ҳолларда эса у ўзга корхона ва ташкилотларни ҳуқуқларини бузганида корхона судда жавобгар сифатида қатнашиши мумкин. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларида корхоналарнинг ҳуқуқ ва манфаатини асосан суд орқали ҳимоя қилишга алоҳида ўрин берилган.

Корхоналарнинг ҳуқуқӣ ҳолатини ўрганишда қуйидаги масалаларни инобатга олиниши лозим: корхонани ташкил этиш ва давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби; корхонанинг муассислари; корхонанинг мол-мулки; корхонани бошқариш; ишлаб чиқаришни ташкил қилиш; меҳнат муносабатларини тартибга солиш; корхонада даромадни тақсимлаш; корхона ва давлат орасидаги муносабатлар; корхонани тугатиш ёки қайта ташкил этиш.

Фуқаролик кодексининг 42-моддасига мувофиқ юридик шахслар мулкдор ёки у вакил қилган шахс томонидан ёхўд ваколатли давлат органларининг фармоиши асосида ташкил этилиши кўзда тутилган. Мулкдорлар, хўжалик юритиш ёки оператив бошқариш ҳуқуқи субъектлари ёхўд улар вакил қилган шахслар юридик шахсларнинг муассислари ҳисобланади.

Корхонани ташкил этиш учун муассис (муассислар)нинг қароридан ташқари юридик шахснинг турига қараб, тегишли таъсис ҳужжатларини расмийлаштириши лозим. Қишлоқ хўжалиги корхонаси давлат органи ёки жисмоний шахс томонидан ташкил этилаётган бўлса, унда давлат органини ёки жисмоний шахсни ушбу корхонани тузиш тўғрисида қарори бўлиши лозим. Агар корхона бир неча мулкдор (шахс) томонидан тузилаётган бўлса, унда таъсис шартномаси тузилиши лозим.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексининг 43-моддасига кўра юридик шахсни, шу жумладан корхоналарни ҳуқуқӣ ҳолатини белгиловчи асосий ҳужжатлардан бири унинг устави ҳисобланади. "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги, Қонуннинг 6-моддаси, "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги Қонуннинг 8-моддаси, "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуннинг 15-моддасида ушбу турдаги корхоналар уставига киритилиши лозим бўлган маълумотлар рўйхатини белгиланган ва уларга мувофиқ қуйидаги ҳолатлар корхона уставида акс эттирилиши лозим: корхонанинг номи, унинг жойлашган жойи, фаолият мақсади ва предмети (турлари), уннинг бошқарув ва назорат органлари, уларнинг ваколатлари, мол-мулкни шакллантириш ва фойда (даромад)ни тақсимлаш тартиби, корхонани қайта ташкил этиш ва тугатиш шартлари. Корхонанинг турига мувофиқ унинг уставида ўзга ҳолатлар белгиланиши мумкин. Масалан, ширкат хўжалигининг уставида ширкатга аъзолик ва аъзоликдан чиқариш тартиби, ширкатнинг пай, бўлинмас ва бошқа жамғармаларининг миқдори ва уларни шакллантириш тартиби, фермер хўжалигининг уставида эса ижарага олинган ерлардан фойдаланиш тартиби кўзда тутилиши лозим.

Корхонани юридик шахс сифатида ташкил этишда асосий талаблардан бири бўлиб уни давлат рўйхатидан ўтказиш ҳисоблади. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексининг 44-моддасига мувофиқ юридик шахс қонун ҳужжатларида белгиланган

тартибда давлат рўйхатидан ўтказилиши лозимлигини белгилайди. Корхона давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб ташкил этилган деб ҳисобланади. Корхоналарнинг турига қараб улар тегишли давлат органида рўйхатдан ўтказиладилар. Аксарият ҳолларда юридик шахслар улар жойлашган жойдаги туман (шаҳар) ҳокимиятининг рўйхатга олиш инспекцияларида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 20 августдаги 357-сон қарори билан тасдиқланган "Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби тўғрисида"ги Низом (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2003 й., 15-16-сон, 130-модда, ҚТ 2003 й., N 8, 72-модда) асосан рўйхатга олинадилар. Бунга истисно бўлиб акциядорлик жамиятлар, қўшма корхоналарни тегишли адлия органларида рўйхатга олиниши ҳисобланади.

Корхонани давлат рўйхатига олиш учун корхона муассислари тегишли давлат органига корхонанинг таъсис ҳужжатларини (таъсис шартнома, корхонанинг устави, унитар корхонани тузиш тўғрисидаги мулкдорнинг ёки у вакил қилган орган (шахс)нинг қарори), давлат божини тўлаш тўғрисидаги ҳужжат, ва бошқа ҳужжатларни тақдим этадилар. Корхоналарни давлат рўйхатига олиш етти кундан бир ойгача (тақдим этилган ҳужжатларнинг мураккаблигига қараб) муддатда амалга оширилиши лозим. Давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш, шунингдек рўйхатдан ўтказиш муддатларига риоя этмаслик устидан судга шикоят қилиниши мумкин.

Корхонанинг муассислари бўлиб корхонанинг мулкдори (мулкдорлари) ёки у (улар) вакил қилган шахс ёки ваколатли орган бўлиши мумкин. Аксарият ҳолларда корхонани мулкдор (мулкдорлар) таъсис этади. Агар корхона давлат органи ёки корхонанинг ваколатли органи томонидан ташкил этилаётган бўлса, улар корхона муассислари ҳисобланадилар. Масалан, қишлоқ хўжалиги давлат корхоналари Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги буйруғига асосан ташкил этиладилар. Хўжалик жамиятлари (масъулияти чекланган жамиятлар, акциядорлик жамиятлар ва бошқалар), агар улар юридик шахсларни таъсис этаётган бўлсалар, бу тўғрисида уларни тегишли органининг қарори қабул қилиниши лозим. Масалан, "Акциядорлик жамиятлар ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуннинг 84-моддасига мувофиқ акциядорлик жамиятининг кузатув кенгаши жамиятнинг шуъба ва тобе корхоналарини ташкил этиши мумкин.

Фуқаролар, агар улар муомала лаёқатли бўлсалар, юридик шахсни ташкил этишлари мумкин. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексининг 22-моддасига мувофиқ фуқаролар вояга етгач, яъни 18 ёшга тўлгач тўла ҳажмда муомала лаёқатига эга бўладилар. Фуқаролик кодексининг 28-моддасига мувофиқ 16 ёшга тўлган вояга етмаган шахс меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган бўлса ёки ота-онаси фарзандликка олувчилари ёхуд ҳомийсининг розилигига биноан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган бўлса, у тўла муомала лаёқатли деб эълон қилиниши мумкин.

Юридик шахслар фақат қонун ёки таъсис ҳужжатларида кўзда тутилган бўлсагина, улар корхонанинг муассислари бўлиши мумкин.

Корхонанинг ҳар бир муассиси корхонанинг мол-мулкни шакллантиришда унинг бошқарув органларини тузишда қатнашадилар. Аммо, алоҳида турдаги қишлоқ хўжалиги корхоналарининг муассислари корхонага нисбатан ўзгача муносабатда бўлиши мумкин. Масалан, қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкатининг хўжалиги)нинг аъзолари агар улар меҳнатга лаёқатли ёшда бўлсалар, улар ушбу корхонанинг ишлаб чиқариш жараёнида ўз меҳнати билан қатнашиши лозимдир. Акциядорлик жамиятларининг аъзолари - жисмоний шахслар акциядорлар сифатида жамиятнинг ишлаб чиқариш жараёнида қатнашиши ёки қатнашмаслиги мумкин.

Муассис (муассислар) томонидан корхонага ажратилган мол-мулк корхонанинг мол-мулкни ташкил этади. Асосий фондлар ва айланма маблағлари, шунингдек қиймати корхонанинг мустақил балансида акс эттирилган бошқа бойликлар корхона мол-мулкни ташкил этади ва унинг устав фонди (капитали) ҳисобланади. Корхонанинг мол-мулки ишлаб чиқариш фаолиятидан олган даромади, кредитлар ва ўзга қарзлар, жисмоний ва

юримдик шахсларнинг беғараз ажратган мол-мулки ёки қонун ҳужжатларида ман қилинмаган бошқа манбалар эвазига қўпайиши мумкин.

Муассис (муассислар) корхонанинг мол-мулки сифатида унга пул маблағлар, бино ва иншоотлар, ускуналар ва бошқа мол-мулкни ажратиб бериши мумкин.

Корхонанинг турига мутаносиб корхонанинг мол-мулки унга тегишли равишда бириктирилади. Масалан, хўжалик ширкатлари ва жамиятларининг мол-мулки муассислар (иштирокчилар) улушларга ёки акцияларга бўлинади ва уларга мулк ҳуқуқи асосида тегишлидир. Масъулияти чекланган жамиятларда унинг мол-мулки улушларга муассислари киритган ҳисса миқдорида бўлинади ва муассис киритган улушни тасдиқловчи, қимматли қоғозлар тоифасига кирмайдиган гувоҳнома берилади ва жамият қатнашчилари ўзаро келишувига мувофиқ ўз улушларини бошқа қатнашчисига ёки учинчи шахсларга сотиши, ёки қўшимча улушлар ёки таъсисчилар киритиш натижасида улушлар мутаносиблиги ўзгартиришлари мумкин. Акциядорлик жамиятида эса унинг мол-мулки акцияларга одатда тенг миқдорда тақсимланади, акциялар қимматли қоғозлар ҳисобланади, улар муомалада айланиши мумкин.

Унитар корхоналарда эса, аксинча мол-мулк унинг таъсисчисига тааллуқлидир. Унитар корхона бўлиб битта таъсисчиси бўлган корхона ҳисобланади ва унинг мол-мулки бўлимасдир ва ҳиссалар (улушлар, пайлар) акцияларга, шу жумладан корхона ходимлари ўртасида, тақсимланиши мумкин эмас. Унитар корхонанинг мол-мулки фақат хўжалик юритиш ёки оператив бошқариш ҳуқуқи асосида тегишлидир (Фуқаролик кодексининг 70-моддаси).

Юқорида қайд этилган қонун ҳужжатларига асосан корхона ўз уставига мувофиқ бошқарилади. Корхона бошқарув структураси, шакли ва услубларини қонун ҳужжатларга асосан мустақил аниқлайди, штатларини белгилайди. Корхоналарни бошқариш уларнинг бошқарув органларини фаолияти орқали амалга оширилади. Корхонанинг бошқарув органларининг ваколатлари қонунларда ва корхонанинг уставида белгиланади. Корхонанинг бошқарув органлари унинг турига қараб шакллантирилади. Корхонанинг бошқарувида муассис (муассислар) қатнашиши корхонанинг бошқарувини асосий хусусиятларидан биридир.

Корхонанинг бошқарув органларини шартли равишда ўрта гуруҳга бўлиш мумкин - олий органи (қатнашчиларнинг умумий йиғилиши, мулкдор), ижроя органлари (бошқарув, дирекция, раис, директор), тафтиш органлари (тафтиш комиссияси, тафтишчи).

Корхонанинг муассислари бир неча шахсан иборат бўлган тақдирда (қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги), акциядорлик жамияти, масъулияти чекланган жамияти) корхонанинг олий органи унинг аъзоларини (қатнашчиларини) умумий йиғилиши шаклида ташкил этилади. Хусусий корхоналарда эса олий орган ваколатини корхонанинг мулкдори шахсан ўзи амалга оширади.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги)да ижроя орган сифатида ширкат бошқаруви ташкил этилади. Бошқа биргаликдаги мулкка асосланган корхоналарда ижроя органи сифатида бошқарув ёки дирекция ёхуд директор лавозими муассисларнинг қарорига биноан корхонанинг уставида белгиланади.

Тафтиш органи корхонанинг молиявий хўжалик фаолияти устидан назорат қилиш мақсадида ташкил этилади. Тафтиш органи коллегиял орган - тафтиш комиссияси равишда ёки яқка шахс - тафтишчи сифатида ташкил этилиши корхонанинг уставида белгиланади.

Фермер хўжаликларида бошқарув Ўзбекистон Республикасининг "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги Қонунининг 4-моддасига мувофиқ ўзгача ҳолда ташкил этилади. Ушбу Қонун фермер хўжаликни бошқаришни хўжалик бошлиғи орқали амалга оширишни белгилайди.

Меҳнатни ташкил қилишда, иш вақтини ва меҳнатга ҳақ тўлашда қишлоқ хўжалик корхоналарини хусусиятлари яққол намоён бўлади. Ушбу хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

биринчидан, қишлоқ хўжалиги корхоналарида ер асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида фойдаланилиши;

иккинчидан, меҳнатни мавсумийлиги;

учинчидан, меҳнатга ҳақ тўлашда натура шаклини, яъни ишлаб чиқарилган маҳсулот билан ҳақ тўлашни қўлланилиши.

Юқорида қайд қилинганлардан келиб чиқадики, қишлоқ хўжалиги корхоналари қонун ҳужжатлари, ўз устави ва бошқа ички ҳужжатларга асосан меҳнатни эркин равишда ташкил этадилар.

Қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил қилишни яна бир асосий хусусиятларидан бири бўлиб, қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкат хўжаликлари)да устувор равишда меҳнатни оилавий (жамоа) пудрати асосида ташкил этилиши.

Ўзбекистон Республикасида амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳамма турдаги корхоналарда хўжалик фаолиятини молиявий натижаларини умумлаштирувчи асосий кўрсаткич фойда (даромад)дир. Олинган фойда (даромад)дан корхона Қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлайди, қолган қисмини эса унинг уставида белгиланган тартибда ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, корхонанинг жамғармаларини ташкил этишга йўналтирилади, корхона муассислар орасида тақсимланади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарида даромадни тақсимлашни асосий хусусияти бўлиб, унинг йил якунида тақсимланиши ҳисобланади.

Муассислар орасида фойда (даромадни) қисмини тақсимлаш қишлоқ хўжалиги ширкатларида унинг аъзоларини мулкӣ пайлари миқдорига мутаносиб тақсимланади (“Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуннинг 19-моддаси), акциядорлик жамиятларида акцияларнинг сони ва уларнинг турига мутаносиб тақсимланади (“Акциядорлик жамиятлар ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуннинг 53-моддаси).

Корхона ва давлат орасидаги муносабат қонун ҳужжатлари асосида тартибга солинади. Бунда, давлат корхонани ҳуқуқларини ва қонунӣ манфаатларини амалга оширишни кафолатлайди. Корхонанинг ишлаб чиқариш хўжалик фаолиятига давлат органларини ва бошқа юридик ҳамда жисмоний шахсларни аралаштиришга йўл қўйилмайди. Давлат ва унинг органлари, давлат корхоналарини истисно қилган ҳолда, корхонанинг мажбуриятлари бўйича жавоб бермайди, корхона эса давлат ва унинг органларининг мажбуриятлари бўйича жавоб бермайди. Давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари корхонага дахлдор қарорлар қабул қилиш чоғида ва ўзларининг шу корхона билан муносабатларида Қонун ҳужжатларига риоя этилиши учун жавобгардирлар. Давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фақат Қонунларда белгиланган асослар ва тартибда корхонага кўрсатма беришлари мумкин. Давлат органлари қонун ҳужжатлари талабларига мос келмайдиган ҳужжатларни қабул қилган тақдирда корхона бундай ҳужжатни ҳақиқӣ эмас деб эътироф этиш тўғрисида ариза билан судга мурожаат қилишга ҳақлидир. Давлат органлари ёки унинг мансабдор шахсларининг ноқонунӣ хатти-ҳаракатлари натижасида корхонага етказилган зарар улар томонидан тўланиши шарт.

Корхона белгиланган тартибда бухгалтерия ҳисобини юритиши ва тегишли давлат солиқ, статистика ва бошқа органларига тақдим этиши шарт (Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги Қонуннинг 29-моддаси, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуннинг 28-моддаси).

Корхоналарни, шу жумладан қишлоқ хўжалиги корхоналарини тугатиш ёки қайта ташкил этиш Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексини 49-57-моддаларида, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуннинг 31-33-моддаларида, “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуннинг 30-моддасида белгиланган тартибда амалга оширилади. Қишлоқ хўжалиги корхонанинг қайта ташкил этилиши - кўшиб юбориш, кўшиб олиш, бўлиш, ажратиш чиқариш, ўзгартириш шаклида амалга оширилади. Корхонани қайта ташкил этиш унинг муассислари (иштирокчилари) ёки таъсис

ҳужжатларида вакил қилинган орган қарорига мувофиқ амалга оширилади. Қонунда белгиланган ҳолларда корхонани бўлиш ваколатли давлат органи ёки суд қарори билан амалга оширилади. Қишлоқ хўжалиги корхонасини қўшиб юборишда иккита ёки ундан ортиқ корхона битта корхонага айлантирилади, масалан, иккита фермер хўжалик битта фермер хўжаликка қўшилади. Корхонани қўшиб олишда корхонага бошқа корхона қўшилиб кириб кетади, масалан, ширкат хўжалигига фермер хўжалиги қўшиб олинади. Корхонани бўлишда битта корхона иккита ва ундан ортиқ корхонага бўлинади. Ажралиб чиқишда эса корхона таркибидан бошқа корхона ажралиб чиқади, масалан, қишлоқ хўжалиги ширкатининг чорвачилик фермаси негизида фермер хўжалиги ташкил этилганда. Корхонани ўзгартиришда унинг ташкилий-ҳуқуқий шакли ўзгаради, масалан, давлат хўжалиги давлат тасарруфидан чиқариш натижасида қишлоқ хўжалиги ширкатига ёки акциядорлик жамиятга айлантирилади.

Корхонани қайта ташкил қилишда унинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари янги ташкил этилган корхонага Фуқаролик кодексининг 50-моддасига мувофиқ ўтади.

Корхонани тугатиш унинг муассислари ёки таъсис ҳужжатлари бўйича шунга ваколатли бўлган органнинг ёхўд суднинг қарорига асосан амалга оширилади. Фуқаролик кодексининг 53-57-моддаларида корхонани тугатишни тартиби ва шартлари белгиланган.

Корхоналарнинг ҳуқуқий ҳолатини белгиловчи хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда қишлоқ хўжалиги корхоналарини қуйидаги тушунчасини бериш мумкин.

Қишлоқ хўжалиги корхонаси бу юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган, мулк ҳуқуқи ёки хўжалик юритиш ҳуқуқи ёхўд оператив бошқариш ҳуқуқи бўйича қарашли мол-мулкдан фойдаланиш асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқарадиган ва сотадиган, қишлоқ жойларда ишларни бажарадиган, хизмат кўрсатадиган мустақил хўжалик юритувчи субъект ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари мол-мулкдан фойдаланиш ва ташкилий ҳуқуқий шаклига қараб қуйидаги турларга бўлинади: қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги); фермер хўжаликлари; қишлоқ хўжалигидаги акциядорлик ва бошқа хўжалик жамиятлари; давлат қишлоқ хўжалиги корхоналари; деҳқон хўжаликлари; қишлоқ хўжалигида хусусий корхоналари; қишлоқ хўжалигидаги бошқа корхоналари.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчиларни қуйидагиларга бўлиш мумкин: йирик товар ишлаб чиқарувчилар – қишлоқ хўжалиги ширкатлари ва бошқа йирик корхоналар, ўрта товар ишлаб чиқарувчилар – фермер хўжаликлари ва майда товар ишлаб чиқарувчилар – деҳқон хўжаликлари.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарига ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун ер участкаларини бериш шартлари ва тартиби Ўзбекистон Республикасининг Ер кодексида ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган.

2-§. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги)нинг ҳуқуқий ҳолати

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) товар қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш учун пайчилик ва асосан оила (жамоа) пудратига, фуқароларнинг ихтиёрий равишда бирлашишига асосланган юридик шахс ҳуқуқларига эга мустақил хўжалик юритувчи субъектдир.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) қишлоқ хўжалик корхоналарнинг бир тури ҳисобланиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 18 мартдаги "1998-2000 йиллардаги даврда қишлоқ хўжалиги иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастури тўғрисида"ги Фармонида мувофиқ пахта ва дон ишлаб чиқариш бўйича мутахассислаштирилган корхоналар сифатида ташкил этилган.

Қишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) фаолияти қуйидаги принципларга асосланади:

– кооперативга (ширкатга) аъзоликнинг ихтиёрийлиги ва ундан эркин чиқиш мумкинлиги;

- кооператив (ширкат) фаолиятида аъзоларнинг ўз меҳнати билан иштирок этиши шартлиги;
- маҳсулот етиштириш ва меҳнатни асосан оила (жамоа) шартномаси асосида ташкил этилиши;
- кооператив (ширкат) аъзоларининг меҳнатига ишлаб чиқарган маҳсулоти (бажарган иши) хажмига, сифатига қараб ҳақ тўланилиши;
- якуний даромадни (фойдани) кооператив (ширкат) аъзолари ўртасида уларнинг мулкый пайларига мувофиқ тақсимланиши;
- бошқарувнинг демократик хусусияти, қарорлар қабул қилишда ҳуқуқлар тенглиги (кооперативнинг (ширкатнинг) бир аъзоси - бир овозга эга бўлиши);
- кооператив (ширкат) уставида назарда тутилган тартибда унинг иши устидан кооператив (ширкат) аъзолари томонидан назорат қилиниши;
- ер участкаларидан қатъий белгиланган мақсадда фойдаланиш, ерларнинг муҳофаза қилиниши ва тупроқ унумдорлигининг оширилишини таъминланиши.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) олдинги колхозларда ва жамоа хўжаликлардан фарқи ширкат аъзоларни хўжалик мол-мулкидаги реал улушини пай тариқасида белгиланишидан иборатдир.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) фаолиятининг асосий тури қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштиришдир. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш билан бир қаторда кооперативнинг (ширкат хўжалигининг) ўз ҳудудида ҳам, шунингдек ундан ташқарида ҳам қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлаш, озиқ-овқат маҳсулотлари, халқ истеъмол моллари, ишлаб чиқариш-техника аҳамиятига эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ, таъмирлаш ва қурилиш ишлари, юридик ва жисмоний шахсларга хизмат кўрсатиш, шунингдек қонунларда тақиқланмаган бошқа фаолият турлари билан шуғулланишга ҳақли.

Юқорида қайд қилинган фаолият турлари ширкатнинг уставида кўзда тутилади ва белгиланган тартибда амалга оширилиши мумкин.

Ширкатнинг аъзолар сони "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонуннинг 5-моддаси иккинчи қисмига мувофиқ чекланмаган. Аммо ширкат хўжалиги аъзолар сонини белгилашда ҳар бир гектарга тўғри келадиган иш кучи сонига қараб туриб, меҳнат самарадорлигини ошириш мақсадида белгилаш тавсия этилган.

Ширкат аъзоси бўлиб ўн олти ёшга тўлган ширкат уставини тан олувчи ва унинг талабларига риоя этувчи ширкат фаолиятида ва унинг жамғармаларини шакллантиришда иштирок этувчи жисмоний шахслар қишлоқ хўжалиги ширкатининг аъзоси бўлиши мумкин.

"Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонуннинг 7-модда иккинчи қисмида ширкатнинг жамоа аъзолари сифатида юридик шахсларни қатнашиши кўзда тутилган. Бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, шу жумладан фермер хўжаликлари ва юридик мақомига эга бўлган деҳқон хўжаликлар ширкатнинг жамоа аъзоси сифатида хўжаликни ишлаб чиқариш фаолиятида қатнашиши мумкин. Ширкат ва унинг жамоа аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатлар шартнома асосида тартибга солинади.

Ширкатга аъзоликни асосий талаби ширкатнинг фаолиятида қатнашишига қарамасдан қонун жисмоний шахслар учун ширкатга аъзоликни сақлаб қолиш ҳолларини кўзда тутди. Бу ҳоллар қуйидагилардир: ҳақиқий муддатли ҳарбий хизматни ўтаётган вақтда; давлат ва жамоа органларига сайлаб қўйиладиган лавозимга сайланган муддатга; ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқиш вақтига; бошқа корхоналар, муассасалар, ташкилотларга ширкат хўжалиги бошқаруви томонидан белгиланган муддатга йўлланганда.

Ширкат хўжалиги аъзолари қарилик ёки ногиронлик бўйича пенсияга чиқсалар, умумий мажлис қарори билан уларнинг аъзоликлари сақланиб қолиниши мумкин.

Ширкат хўжалиги аъзолари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Фуқаролик кодекси, "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонуни, Ер кодекси ва ширкатнинг уставига мувофиқ бошқарув, меҳнат, мулкӣ ва ер билан боғлиқ ҳуқуқ ва мажбуриятларга эгадирлар.

Ширкат хўжалигини бошқариш, унинг ҳуқуқий ҳолатининг хусусиятларини белгилайди. Ширкат хўжалигининг бошқарув органлари олий (умумий мажлис), ижроя (бошқарув, раис) ва назорат (тафтиш комиссияси ёки тафтишчи) органларига бўлинади.

Ширкат хўжалигининг умумий мажлисида барча ширкат аъзолари қатнашишга ҳақлидир. Ширкат хўжалигининг умумий мажлиси ширкатнинг фаолиятига тааллуқли бўлган барча масалаларни ҳал қилишга ҳақлидир. Шу билан бирга "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонуннинг 11-моддасига мувофиқ умумий мажлис мутлоқ ваколатларга эга. Ушбу ваколатлар ширкат фаолиятининг муҳим масалалари билан боғлиқ бўлиб, ижроя органининг ваколатига ўтказилиши мумкин эмас.

Аъзоларнинг сони 500 кишидан ортиқ бўлган йирик ширкат хўжаликларида умумий мажлис ваколатига қирадиган масалаларни ҳал қилиши учун уставда назарда тутилган ҳолларда вакиллар мажлиси чақирилиши мумкин ("Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонунининг 11-моддаси, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 05.11.2003 й. 486-сонли "Қишлоқ хўжалигида ижара муносабатларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори билан тасдиқланган Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги)нинг намунавий уставининг 53-банди).

Ширкат хўжалигининг аъзоларининг умумий йиғилишида овоз беришнинг хусусияти шундан иборатки, бошқа хўжалик жамиятларидан фарқ қилган ҳолда ҳар бир аъзоси, шу жумладан жамоа аъзоси мулкӣ пайнинг миқдоридан қатъи назар битта овозга эга бўлишидир. Умумий мажлис ҳар йили молия йили тугаганидан кейин ўтказилади (навбатдаги умумий мажлис). Ширкат хўжалиги бошқарувининг ёки раиснинг қарорига биноан ёки ширкат аъзоларининг камида ўндан бир қисми ташаббуси билан умумий мажлис чақирилиши мумкин (навбатдан ташқари умумий мажлис).

Ширкат хўжалигининг жорий фаолиятига бошқарув ва раис раҳбарлик қилади. Бошқарув коллегиял орган ҳисобланиб, унинг аъзолари ширкат уставада кўзда тутилган муддат ва сон миқдорида умумий мажлис томонидан сайланади. Ширкат хўжалигининг фаолиятига кундалик раҳбарликни ширкат уставада белгиланган муддатда умумий мажлис томонидан сайланадиган раис амалга оширади.

Ширкатнинг молиявий хўжалик фаолияти устидан назоратни амалга оширувчи орган бўлиб, унинг аъзолари ширкат уставада кўзда тутилган муддат ва сон миқдорида умумий мажлис томонидан сайланадиган ва унга ҳисоботдор бўлган тафтиш комиссияси ёки тафтишчи амалга оширади.

Ширкат хўжалигининг мустақил балансида акс эттирилган асосий жамғармалар, айланма маблағлар ҳамда бошқа бойликлар ширкатнинг мол-мулкни ташкил этади. Ушбу мол-мулк Фуқаролик кодексининг 58-моддасининг биринчи қисмига ва Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонунининг 17-моддасини биринчи қисмига мувофиқ унинг мулки ҳисобланади. Шу билан бирга ширкатнинг мол-мулки унинг аъзоларини умумий мулки ҳисобланади.

Ширкат хўжалигининг мол-мулкни ҳуқуқий ҳолатини хусусияти бўлиб, уни пай ва бўлинмас жамғармаларига тақсимланишидир. Бўлимас жамғармасини шакллантиришдан мақсад ширкат хўжалигининг ишлаб чиқариш фаолиятини, ирригация иншоотларини сақлаш ва янги иншоотларни қуриш, техника олиш, тупроқ унумдорлигини ошириш тадбирларини ўтказишни таъминлашдир. Бўлинмас жамғарма ширкат устав фондини 40 фоиздан кам бўлмаган миқдорда ташкил этилиши лозим.

Бўлинмас жамғармага ажратилган мол-мулкдан ташқари бошқа мол-мулк унинг пай жамғармасини ташкил этади. Пай жамғармаси ширкат аъзолари орасида пайларга

тақсимланади. Пай жамғармаси ширкат хўжалиги аъзоларига умумий улушли мулк асосида, бўлинмас жамғарма эса умумий биргаликдаги мулк асосида қарашли бўлади.

Мулккий пай ширкатни ҳар бир аъзосининг пай жамғармаси қийматидаги улушини белгилайди ва унга хўжаликнинг якуний даромадидан (фойдасидан) дивидендлар тарикасида тегишли улушини олиш ҳуқуқини беради. Мулккий пайлар қонун ҳужжатларида ва ширкатнинг уставида ва бошқа ички ҳужжатларда белгиланган тартибда бошқа шахсга ўтказилиши мумкин.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонунини 20-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ ширкат хўжалиги ўз фаолияти йўналишларини, ишлаб чиқаришнинг тузилиши ва хажмларини мустақил равишда белгилайди. Ширкат хўжалиги бозор талабидан келиб чиққан ҳолда тузилган шартномаларга асосланиб етиштирилган маҳсулотни тўрини ва хажмини мустақил белгилайди. Ширкат хўжалиги асосан дон ва пахта етиштирувчи хўжалик сифатида ишлаб чиқарилган маҳсулотни етказиб бериш тўғрисидаги давлат шартномаига асосан (Фуқаролик кодексининг 29-бобнинг 4-§) ўз хўжалик фаолиятини ташкил этади.

Ширкат хўжалигининг ҳуқуқий ҳолатини хусусиятларидан бири бўлиб, унда меҳнатни ташкил қилиш ҳисобланади. "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонунини 20-моддасининг тўртинчи қисмига мувофиқ оила (жамоа) пудрати ширкат хўжалигида ички хўжалик ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил этишнинг устун шаклидир. Бунда ширкат хўжалигида оила (жамоа) пудрати шартномаси асосида меҳнат ташкил қилинади. Оила (жамоа) пудратида меҳнатга ҳақ тўлаш якуний натижаларга кўра – етиштирилган маҳсулотнинг шартномада назарда тутилган миқдори, сифати, бажариш муддатига қараб амалга оширилади. Бу эса ширкат хўжалиги аъзоларини хўжаликнинг йил давомидаги фаолият натижалари ва пай миқдорига кўра мутаносиб дивиденд олишларини мустасно қилмайди.

Ширкат хўжалигида меҳнат муносабатлари "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонуни, бошқа қонун ҳужжатлари ширкатнинг устави ва ички иш тартиби билан тартибга солинади. Ширкат хўжалиги аъзоларига мулккий пайлар бўйича тўланган дивидендлар меҳнат ҳақи таркибига киритилмайди.

Ширкат хўжалиги ишлаб чиқаришни таъминлаш мақсадида ширкат аъзоси бўлмаган шахсларни меҳнат шартномаси асосида ишга жалб этилиши мумкин.

Ширкат хўжалиги аъзолари белгиланган тартибда ижтимоий таъминот ва ижтимоий суғуртага ҳақлидирлар.

Ширкат хўжалиги ўз маҳсулотини сотиш учун юридик ва жисмоний шахслар билан, шу жумладан маҳсулотни етказиб бериш тўғрисидаги давлат шартномаини ҳамда ўзининг моддий техникавий таъминлаш мақсадида ихтиёрийлик асосида хўжалик шартномаларини тузишга ҳақлидир.

Ширкат хўжалиги Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган тартиб ва ҳажмда солиқлар ва бошқа мажбурий туловларни тўлайди.

Ширкат хўжалиги қишлоқ хўжалиги корхонаси сифатида ердан асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида фойдаланади. Ширкат хўжалигида ер участкалари ўзоқ муддатли ижара асосида берилади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш мақсадида ширкат хўжалиги кўшимча ер майдонини вақтинча фойдаланишга ёки қисқа муддатли ижарага олиши мумкин.

Ширкат хўжалигининг ерлари жамоа эгалигидаги ерлардан, шунингдек фуқароларга деҳқон хўжалиги юритиш учун бериб қўйилган ерлардан иборат бўлади.

Ширкат хўжалиги ерлардан фақат белгиланган мақсадда фойдаланиши ва ернинг муҳофаза қилиш чора-тадбирларини амалга ошириши лозим.

Ширкат хўжалиги Ер кодексининг 55-моддасига мувофиқ умумий мажлис қарори билан фуқароларга умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи асосида томорқа ер участкаларини беришга ҳақлидир.

Ширкат хўжалигида ердан фойдаланишнинг яна бир хусусияти шундан иборатки, ер участкалари оила (жамоа) пудрати шартномаси асосида оилаларга ва ишлаб чиқариш бўлимларига вақтинча фойдаланишга берилади.

Ширкат хўжалиги ишлаб чиқариш кооперативининг бир тури ҳисобланади ва бу ҳолат ширкатни тугатишда ўз аксини топади. Ширкат хўжалигининг кредиторлар даъволари каноатлантирилгандан кейин қолган мол-мулкни қиймати унинг аъзолари ўртасида тақсимланиши "Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонуннинг 30-моддасида белгиланган.

3 -§. Қишлоқ хўжалигидаги акциядорлик жамиятларнинг ҳуқуқий ҳолати

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар акциядорлик жамияти шаклида ҳам ташкил этилиши мумкин. Акциядорлик жамияти деб устав фонди жамиятнинг акциядорларга нисбатан ҳуқуқлари ва мажбуриятларини тасдиқловчи муайян миқдордаги акцияларга тақсимланган хўжалик юритувчи субъект ҳисобланади.

Акциядорлик жамиятларининг ҳуқуқий ҳолати Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуни ва бошқа қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Акциядорлик жамияти очик, яъни акциялари эркин муомалада бўладиган ёки акциялари белгиланган муайян шахслар, асосан муассислар орасида тақсимланадиган, яъни ёпиқ турда бўлиши мумкин. Ёпиқ турдаги жамиятнинг муассислари камида уч шахсдан иборат бўлиши лозим. Акциядорлик жамият акциядорларининг минимал ва максимал сони бошқача тарзда чекланмайди. Акциядорлик жамият янгидан таъсис этилиши ёки мавжуд юридик шахсни қайта ташкил этиш йули билан тузилиши мумкин. Жамиятни таъсис этиш тўғрисидаги қарор муассисларни таъсис йиғилиши томонидан қабул қилинади.

Жамиятнинг таъсис йиғилишида унинг устави тасдиқланади, устав фондининг миқдори ва уни акцияларга бўлиниши, акцияларни хиллари ва турлари ҳамда сони белгиланади, жамиятнинг бошқарув органлари сайланади. Жамиятнинг устави асосий таъсис ҳужжат ҳисобланиб, унда қуйидагилар кўзда тутилади: тўлиқ ва қисқартирилган номи ҳамда жойлашган манзили; фаолият соҳаси, мақсади ва муддатлари; устав фондининг миқдори; устав фондини кўпайтириш ёки камйтириш тартиби; чиқарилаётган акциялар турлари, уларнинг номинал қиймати, хар қил турдаги акцияларнинг нисбати; даромад (фойда)ни, дивидендларни тақсимлаш ва зарарни қоплаш тартиби; заҳира фондини ва бошқа фондларни ташкил этиш тартиби; жамият қатнашчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари; жамият бошқарувининг тузилиши, ижроия ва назорат органлари аъзоларининг сони, уларни сайлаш тартиби, бу органларнинг ваколатлари; йиллик ҳисоботларни тузиш, текшириш ва тасдиқлаш тартиби; жамиятни қайта тузиш ва тугатиш тартиби.

Акциядорлик жамият Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 20 августдаги 357-сон қарори билан тасдиқланган "Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби тўғрисида"ги Низом (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2003 й., 15-16-сон, 130-модда, ҚТ 2003 й., N 8, 72-модда) билан кузда тутилган тартибда давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб юридик шахс мақомига эга бўлади.

Акциядорлик жамиятга тегишли бўлган барча мол-мулк унинг устав фондини ташкил этади. Жамиятнинг устав фонди акциядорлар сотиб олган жамият акцияларининг номинал қийматидан ташкил топади. Қонун устав фондининг энг кам миқдорини белгилайди ва у жамият давлат рўйхатидан ўтказилган санада Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг курси бўйича тўрт юз минг АҚШ долларига тенг бўлган суммадан кам бўлмаслиги керак.

Жамиятнинг устав фонди "Акциядорлар жамиятлари ва акциядорларни ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуннинг 21 ва 23-моддаларида кўзда тутилган тартибда кўпайтирилиши ёки камайитирилиши мумкин.

Акцияларнинг номинал қиймати 100 сўмдан кам бўлиши мумкин эмас ва улар эгаси ёзилган ва ёзилмаган имтиёзли ва оддий бўлиши мумкин. Акциянинг турига қараб, унинг эгаси жамиятни бошқаришда қатнашиш, дивидендлар олиш ҳуқуқларига эга бўладилар. Акциядорлар тегишли акциядорлик жамиятнинг акциядорларнинг реестрига киритилиш, ундан кўчирмалар олиш, жамият фойдасининг бир қисмини дивидендлар тарзида олиш, жамият тугатилганда уларга тегишли улушга мувофиқ мол-мулкни бир қисмини олиш, жамиятни бошқаришда иштирок этиш ва бошқа ҳуқуқларга эгадирлар.

Акциядорлар акциянинг тўла қийматини жамият рўйхатга олинганидан кейин бир йил ичида тўлашлари шарт. Белгиланган муддатда акциялар сотиб олинмаса, акциядорлик жамияти ташкил этилмаган деб ҳисобланади.

Акция буйича бериладиган дивиденд солиқлар ва мажбурий туловлар тўланганидан, қайта инвестициялаш амалга оширилганидан сўнг жамият ихтиёрида қоладиган акциядорлар ўртасида тақсимланиши керак бўлган фойданинг қисмидир. Дивиденд акциядорлар ўртасида уларга тегишли акцияларнинг сони ва турига мутаносиб равишда тақсимланади. Дивидендлар йил якуни ёки маълум давр (1 ой, чорак, ярим йил) якунлари буйича тўланиши мумкин.

Акциядорлик жамиятнинг бошқарув органлари бўлиб: акциядорларнинг умумий йиғилиш, кузатув кенгаши, директор ҳисобланади.

Акциядорларнинг умумий йиғилиши жамиятнинг олий бошқарув органи ҳисобланади. Жамият акциядорларнинг умумий йиғилишини (акциядорларнинг ҳисобот умумий йиғилишини) ўтказишга мажбур. Акциядорларнинг йиллик умумий йиғилишидан ташқари ўтказиладиган йиғилишлар навбатдан ташқари ҳисобланади.

Умумий йиғилишнинг мутлоқ ваколатига жамият фаолиятининг асосий йўналишларини аниқлаш, унинг режаларини ва уларнинг бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботларни тасдиқлаш; жамият уставига ўзгариш ва қўшимчалар киритиш; бошқарув ва тафтиш органларини сайлаш; дивидендларни тақсимлаш тартибини тасдиқлаш ва "Акциядорлар жамиятлари ва акциядорларни ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуннинг 65-моддасида кўзда тутилган бошқа муҳим масалаларни ҳал қилиш киради.

Жамиятнинг кузатув кенгаши жамият фаолиятига умумий раҳбарлик қилади. Кузатув кенгаши жамият акциядорларининг йиллик ва навбатдан ташқари умумий йиғилишини чақиришга; мол-мулкнинг бозор қийматини белгилашга; акциялар буйича дивидендлар миқдори ва уларни тўлаш тартиби юзасидан тавсиялар беришга ва "Акциядорлар жамиятлари ва акциядорларни ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуннинг 82-моддасида белгиланган масалаларни ҳал қилишга ҳақлидир.

Жамиятнинг ижроия органи бўлиб яқка бошчилик асосида директор ёки коллегиял ижроия органи - дирекция ёки бошқарув ҳисобланади ва жамиятга кундалик раҳбарликни амалга оширади.

Директор акциядорларнинг умумий йиғилишига, кузатув кенгашига ҳисобдор ва уларнинг қарорлари бажарилишини ташкиллаштиради.

Жамиятнинг молия-хўжалик фаолияти ва унинг ижроия органининг фаолияти устидан назоратни акциядорларнинг умумий йиғилиши томонидан сайланадиган тафтиш комиссияси (тафтишчи) амалга оширади. Тафтиш комиссияси молия-хўжалик фаолиятини текшириш ва тафтишларни ўтказди.

Тафтиш комиссияси: акциядорларнинг умумий йиғилишига, кузатув кенгашига амалга оширилган тафтишлар ва текширишлар натижалари ҳақида ҳисобот ва маълумотни беришга; жамият манфаатларига реал хавф етган тақдирда ваколатли органлардан навбатдан ташқари акциядорларни умумий йиғилишини чақиришни талаб қилишга мажбур.

Жамиятнинг фаолияти: хўжалик судининг ёки суднинг қарори асосида жамият тўлов қобилиятини йўқотган ҳолда, ёхуд у томонидан Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари сурункали ёки қўпол равишда бузилган ҳолларда; акциядорлар умумий йиғилишининг қарори асосида тўхтатилиши мумкин.

Жамият фаолиятининг тўхтатилиши, қайта ташкил қилиш (қўшиб юбориш, бирлаштириш, бўлиш, ажратиб чиқариш, қайта тузиш) ёки тугатиш йўли билан юз беради. Жамиятнинг қайта ташкил этилиши ёки тугатилиши Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексини 49-57-моддаларида ва "Акциядорлар жамиятлари ва акциядорларни ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуннинг 95-104-моддаларида кўзда тутилган тартибда амалга оширилади.

4-§. Бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ҳуқуқий ҳолати

Қишлоқ хўжалигида хўжалик юритувчи субъектларни тенглигини таъминлашда ва мулкчиликни шакллари ривожлантириш натижасида хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш оқибатида давлат корхоналарини маҳсулот етиштиришда охириги йилларда кескин камайди. Аммо бу ҳолат қишлоқ хўжалигида давлат корхоналарини ташкил этилиши ва фаолият юритишни истисно қилмайди. Давлат хўжаликлари асосан қишлоқ хўжалигида урғчилик ва наслчиликни ягона тизимда тартибга солиш учун ташкил этилади.

Давлат корхоналарини ҳуқуқий ҳолати Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 16.10.2006 й. 215-сонли "Устав фондида давлат улуши бўлган корхоналарнинг самарали бошқарилишини ва давлат мулкнинг зарур даражада ҳисобга олинишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори билан тасдиқланган Давлат корхоналари тўғрисидаги Низом ва бошқа қонун ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Қишлоқ хўжалиги давлат корхонаси тижорат ташкилот - унитар корхона ҳисобланади. Давлат қишлоқ хўжалиги корхонасини ҳуқуқий ҳолатининг хусусиятлари бўлиб, у давлат органи томонидан ташкил этилиши ёки тугатилиши, унинг мол-мулки фақат оператив бошқарув ҳуқуқига асосланганлиги бўлиши ва унинг бошқаришда айрим масалалар корхонанинг муассиси – давлат органи билан келишиш заррурияти ҳисобланади. Масалан, Давлат корхоналари тўғрисидаги Низомнинг 13-бандига асосан муассис куйидагиларга мажбур:

давлат корхонаси раҳбарини тайинлаш, меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ унинг билан меҳнат шартномаси тузиш;

давлат корхонаси давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб уч ой мобайнида корхонанинг устав фондини унга давлат мулкни тезкорлик билан бошқариш учун бериш йўли билан шакллантириш;

хар йили корхонанинг бизнес-режасини тасдиқлаш, ҳар чоракда ижро этувчи органнинг унинг бажарилиши ҳақидаги ҳисоботини эшитиш;

давлат корхонасининг ижро этувчи органига мулкни тасарруф этиш учун рухсатномалар бериш тўғрисидаги қарорни тегишли равишда Давлат мулки қўмитаси ёки унинг ҳудудий бошқармаси билан келишиш;

корхонага берилган давлат мулкдан мақсадли фойдаланилишини ва сақланишини, шунингдек унинг бегоналаштирилишини назорат қилиш.

Давлат қишлоқ хўжалиги корхонаси давлат органлари, асосан қишлоқ ва сув хўжалиги органларининг, қарорига биноан ташкил этилади. Ушбу қарорда корхонанинг устави тасдиқланади ва унинг устав фондига давлат мулкдан мол-мулк ажратилади. Давлат корхонасининг уставида Фуқаролик кодексининг 70-моддасига мувофиқ корхона устав фондининг миқдори тўғрисида, уни ташкил этиш тартиби ва манбалари тўғрисида маълумотлар белиши керак.

Оператив бошқарув ҳуқуқига асосланган давлат корхонасининг фирма номи унинг давлат корхонаси эканлиги тўғрисида кўрсатилиши лозим.

Қишлоқ хўжалик давлат корхонаси ўзига бириктирилиб қўйилган мол-мулки нисбатан қонун ҳужжатларида белгиланган доирада ўз фаолиятининг мақсадларига, мулкдорнинг топшириқларига ҳамда мол-мулкнинг вазифасига мувофиқ ҳолда эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тассаруф этиш ҳуқуқларини амалга оширади. Аммо давлат корхонаси фаолияти мақсадларига мувофиқ бўлмаган мақсадларда мол-мулкни тасарруф этиш фақат муассис ва Давлат мулки қумитаси билан қилинган ҳолда амалга оширилади.

Қишлоқ хўжалиги давлат корхонаси мол-мулкнинг эгаси ортиқча, фойдаланилмаётган ёки ноўрин фойдаланилаётган мол-мулкни олиб қўйиш ҳамда уни ўзи хоҳлаган тарзда тассаруф этишга ҳақли. Давлат корхонаси ўзи ишлаб чиқарадиган маҳсулотни, агар қонун ҳужжатларида ўзга тартиб белгилаб қўйилган бўлмаса, ўзи мустақил тассаруф этади.

Давлат корхоналари тўғрисидаги Низомнинг 24 ва 25-бандларига асосан бюджетга ва бюджетдан ташқари фондларга барча солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлангандан кейин давлат корхонасида қоладиган соф фойда корхона ихтиёрида қолади ҳамда ундан муассис қарорига кўра фойдаланилади. Давлат корхонаси ўз ихтиёрида қоладиган соф фойда ҳисобига корхона уставида назарда тутилган тартибда ва муассис томонидан тасдиқланадиган миқдорларда захира фонди ва бошқа фондларни ташкил этиши мумкин.

Давлат корхонасининг қарзларини тўлашда мол-мулки етарли бўлмаганида муассис давлат корхонаси мажбуриятлари бўйича субсидия тартибда жавоб беради.

Қишлоқ хўжалик давлат корхонасини бошқариш таъсисчи томонидан тайинланадиган якка бошчиликда директор томонидан амалга оширилади. Давлат корхонасини бошқариш органини тайинлаш тартиби ва шартлари корхонанинг уставида белгиланади.

Давлат корхонаси муассиснинг қарорига мувофиқ қайта ташкил этилиши ёки тугатилиши мумкин. Қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳолларда, масалан банкротликка учраганда, давлат корхонаси суднинг қарорига биноан тугатилади.

Қишлоқ хўжалигидаги хусусий корхоналарни ҳуқуқий ҳолати Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида"ги, "Хусусий корхона тўғрисида"ги қонунлари, ва бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Қишлоқ хўжалик хусусий корхоналар, хусусий мулк эгаси қарори билан таъсис этилади ва унитар корхона ҳисобланади. У ўзи жойлашган жойдаги туман ҳокимияти қошидаги инспекция томонидан руйхатга олинган вақтдан юридик шахс мақомига эга бўлади. Хусусий корхонанинг таъсис ҳужжати бўлиб унинг мулкдори томонидан тасдиқланган устави ҳисобланади.

Хусусий корхонанинг мол-мулки унинг мулкдори, яъни жисмоний шахс томонидан ажратилади. Қишлоқ хўжалик хусусий корхона мол-мулкни асосий ва айланма маблағлар; шунингдек қиймати корхонанинг балансида акс эттирилган бошқа маблағлар ташкил этади. Хусусий корхона эгаси ўз мол-мулкига нисбатан қонун ҳужжатларига зид бўлмайдиган ҳар қандай ҳаракатларни амалга оширади. Хусусий корхонанинг мулкдори корхона ташкил этади, унинг фаолият соҳасини ва мақсадларини аниқлайди, уни қайта ташкил этиш ва тугатиш масаласини ҳал қилади, корхонага ажратилган мол-мулкдан белгиланган мақсадларда фойдаланилиши ва сақланишини назорат қилади. Корхонанинг мулкдори корхона фаолиятдан олинган фойданинг бир қисmini олиш ҳуқуқига эга.

Хусусий корхона мулкдори корхонани раҳбар сифатида якка бошқаради, корхона номидан ишончномасиз иш кўради, унинг манфаатларини ифодалайди. Хусусий корхона мулкдори ўзи вақтинчалик бўлмаган тақдирда шу муддатда раҳбарлик вазифасини бажариб туришни бошқа жисмоний шахс зиммасига юклаш тўғрисида ёзма қарор қабул қилади.

Хусусий корхона мулкдори муваққат раҳбарнинг хусусий корхона мол-мулкани тасарруф этишга оид ҳуқуқини чеклаб қўйиши мумкин.

Қишлоқ хўжалигида акциядорлик жамиятларидан ташқари Ўзбекистон Республикасининг "Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида"ги Қонунига асосан масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятлар ташкил этилиши мумкин. Ушбу жамиятлар қуйидаги хусусиятларга эгадирлар: уларнинг бир ёки бир неча шахс томонидан таъсис этилиши; устав фонди (устав капитали) таъсис ҳужжатлари билан белгилаб қўйилган улушларга бўлиниши.

Масъулияти чекланган жамиятнинг аъзолари жамият қарзлари бўйича фақат уларнинг устав фондида улушларига мутаносиб равишда жавобгар бўладилар. Қўшимча масъулиятли жамият қатнашчилари эса унинг мажбуриятлари бўйича ўз мол-мулки билан қўшган хиссалари қийматига нисбатан ҳамма учун бир хил бўлган жамиятнинг таъсис ҳужжатларида белгиланадиган каррали миқдорда солидар тарзда субсидиар жавобгар бўладилар.

Масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятларнинг таъсис ҳужжатлари бўлиб таъсис шартнома ва устав ҳисобланади. Таъсис шартнома жамият қатнашчилари томонидан тузилади ва унда жамиятнинг тури, унинг фаолият предмети, мақсадлари ва муддати, қатнашчиларнинг таркиби, устав фондининг миқдори ва унинг шакллантириш тартиби, даромадларни тақсимлаш ва бошқа қоидалар киритилади. Жамият уставида Фуқаролик кодексининг 43-моддасида ва "Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида"ги Қонуннинг 13-моддасида кўзда тутилган маълумотлар киритилиши лозим.

Жамиятнинг устав фонди энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан кам бўлиши мумкин эмас. Жамият давлат руйхатига олиш санасигача ҳар бир қатнашчи ўз улушининг 30 фоизидан кам бўлмаган миқдорни устав фондга, қолган қисмини эса жамият руйхатга олингандан кейин бир йил давомида киритиши лозим. Ўз улушини тўлиқ киритган жамият аъзосига қимматли қозғолар тоифасига кирмайдиган гувоҳнома берилади. Жамият қатнашчиси бошқа қатнашчиларнинг розилиги билан ўз улушини (улушининг бир қисмини) шу жамиятнинг бир ёки бир неча қатнашчисига ёхўд учинчи шахсларга жамиятнинг таъсис ҳужжатларида ва қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бериши мумкин.

Қатнашчи масъулияти чекланган ёки қўшимча масъулиятли жамият таркибидан чиққан тақдирда унга устав фондидаги улушига мутаносиб тарзда жамият мол-мулки бир қисмининг қиймати тўланади. Жамиятдан чиққан қатнашчига у жамиятдан чиққунига қадар жамият уша йили орттирган фойданинг унга тегишли қисми тўланади. Жамиятга фақат фойдаланиш учунгина берган мол-мулк натура ҳолида, эскириб ишдан чиқишини инобатга олган ҳолда, мукофотсиз қатнашчига қайтарилади.

Масъулияти чекланган ёки қўшимча масъулиятли жамиятларни бошқарув идоралари бўлиб қатнашчиларнинг умумий йиғилиши - олий орган, дирекция (директор) - ижроия орган, тафтиш комиссияси (тафтишчи) - тафтиш органи бўлиб ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида бошқа турдаги хўжалик жамиятлари ва ширкатлари тузилиши мумкин. Иштирокчилар ўртасида тузилган шартномага мувофиқ ширкат номидан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланадиган ҳамда унинг мажбуриятлари бўйича ўзларига қарашли бутун мол-мулк билан жавоб берадиган ширкат тўлиқ ширкат ҳисобланади.

Ширкат номидан тадбиркорлик фаолиятини амалга оширадиган ҳамда ширкатнинг мажбуриятлари бўйича ўзларининг бутун мол-мулклари билан жавоб берадиган иштирокчилар (тўлиқ шериклар) билан бир қаторда ширкат фаолияти билан боғлиқ зарар учун ўзлари қўшган хиссалар доирасида жавобгар бўладиган ҳамда ширкат томонидан тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда қатнашмайдиган бир ёки бир неча иштирокчи (ҳисса қўшувчи, коммандитчи) мавжуд бўлса, бундай ширкат коммандит ширкат ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалик корхоналари қонун ҳужжатлари ва уставларига мувофиқ шубба ва қарам корхоналар ва жамиятлар ташкил этишлиги мумкин.

Шубба хўжалик жамияти ва қарам корхоналар ўзининг асосий жамияти (ширкати)нинг қарзлари бўйича жавоб бермайди. Асосий жамият (ширкат) айби билан шубба хўжалик жамияти ночор (банкрот) бўлиб қолган тақдирда, асосий жамият (ширкат) унинг қарзлари бўйича субсидиар жавобгар бўлади.

Хўжалик жамиятида иштирок этувчи бошқа жамият хўжалик жамиятига қарашли овоз берадиган акцияларнинг йигирма фоизидан кўпроғига эга бўлса, бундай хўжалик жамияти қарам жамият – юридик шахс деб ҳисобланади.

Хўжалик юритиш ҳуқуқига асосланган унитар корхона ўз мол-мулкининг бир қисмини хўжалик юритиш учун белгиланган тартибда топшириш йули билан юридик шахс бўлган бошқа унитар корхона (шубба корхона) ташкил этиши мумкин.

Агрофирмаларни ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2006 йил 9 январдаги ПФ-3709-сон Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 мартдаги 42-сон қарорига асосан ташкил қиланади.

Агрофирма юридик шахс ҳисобланиб, фермер хўжаликлари ва аҳоли томонидан етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни қайта ишлаш ҳамда сотишни ўз фаолиятининг асосий мақсади деб қўяди.

Мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум, шунингдек бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган фермер хўжаликлари, шундай маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари, яқка тартибдаги тадбиркорлар, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, хорижий инвесторлар ҳамда бошқа шахслар агрофирманинг муассислари бўлиши мумкин.

Агрофирмалар тижорат ташкилотлари ҳисобланиб, қонунда назарда тутилган ҳар қандай ташкилий-ҳуқуқий шаклда муассисларнинг моддий ва молиявий ресурсларини бирлаштириш асосида ташкил этилади.

Агрофирмалар улар Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 20 августдаги 357-сон қарори билан тасдиқланган Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби тўғрисида Низомга мувофиқ давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Мева-сабзавотчилик ва узумчиликда иқтисодий ислохотларнинг чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2006 йил 9 январдаги ПФ-3709-сон Фармонига мувофиқ янгидан ташкил этиладиган агросаноат фирмалари фойда солиғи, ер солиғи, мулк солиғи, қўшилган қиймат солиғи (импортга қўшилган қиймат солиғи бундан мустасно), ягона солиқ тўлови тўлашдан давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб 5 йил муддатга озод этилади.

Агрофирмалар таркибида мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш, сақлаш, ташиш, тайёрлаш, уларнинг маркетингини олиб бориш ва бошқалар бўйича бўлинмалар ташкил этилади.

Фермер хўжаликларининг агрофирмалар таркибига кирувчи қайта ишлайдиган ва бошқа корхоналар билан ўзаро муносабатлари тузилган узоқ муддатли шартномалар асосида амалга оширилади. Ушбу шартномаларда томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тартибга солинади, шу жумладан, етказиб бериладиган маҳсулотнинг камида 30 фоизи аванс билан таъминланиши ҳамда кейинчалик маҳсулотларнинг кафолатли равишда харид қилиниши белгиланади. Фермер хўжаликлари - Агрофирмалар таъсисчилари шартномадагидан ортиқча етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ўз хоҳишига кўра ички бозорда сотади ва экспорт қилади.

Агрофирмаларнинг вазифалари сифатида мева-сабзавот маҳсулотлари ва узумни тайёрлаш, ташиш, сақлаш ва қайта ишлаш ҳамда уларни ички ва ташқи бозорларда сотиш,

соҳага замонавий технологияларни жорий этиш, маркетинг тадқиқотлари ўтказиш, мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум етиштиришнинг мақбул ҳажмларини белгилаш, қатначилар ва бошқа шахслар орасида кооперация алоқаларини яратиш, экспорт потенциалини кўпайтириш ва инвестициялар жалб этиш белгиланган.

Агрофирманинг мол-мулки муассислар томонидан унинг устав фондида улуш шаклида қўшилган мол-мулк, ишлаб чиқариш фаолияти натижасида олинган маҳсулотлар ва уларни сотиш шунингдек фаолиятнинг бошқа турларини амалга оширишдан олинган даромад (фойда), қимматли қўғозлардан олинган даромад қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобига шакллантирилади.

Агрофирманинг бошқариш, унинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига қараб унинг уставида белгиланади.

Агрофирмада ходимларнинг меҳнатини ташкил қилиш, уларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш ва бошқа меҳнат муносабатлари қонун ҳужжатларига мувофиқ тартибга солинади.

Агрофирманинг молиявий, статистик ва бошқа ҳисоботи давлат бошқаруви органларига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва муддатларда тақдим этилади.

2 боб. Қишлоқ хўжалигидаги шартнома

муносабатларининг умумий тавсифи.

2. 1-§. Қишлоқ хўжалигида шартнома муносабатларининг тушунчаси ва моҳияти

Ўзбекистонда бозор муносабатларини таркиб топиш, иқтисодни ишлаб чиқаришни бошқаришнинг демократик шакллари жорий қилиниши натижасида шартномавий муносабатларнинг кенг ривожланиши учун йул очилди. Ўтмишда шўролар ҳокимияти даврида қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни бошқариш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини харид қилиш марказлаштирилган режага асосан амалга ошириларди. Давлат фақат давлат мулкани эмас, шунингдек колхоз-кооператив мулкани ҳам бошқаришда, тасарруф этишда етакчи ва ҳукмронлик ваколатга эга эди. Давлат фақат хўжаликни бошқариш эмас, шунингдек, сиёсий ҳокимият органи сифатида ушбу хўжаликни амалга ошириш билан боғлиқ мулкӣ муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган тартиб - қоидаларни ҳам ўзи ўрнатарди. Бундай шароитда том маънодаги шартномавий муносабатлар учун ўрин йўқ эди.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда қабул қилинган қонунларда иқтисод ва хўжаликни уюштиришда шартномавий муносабатларни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. Фуқаролик, ер, ер кадастри, тадбиркорлик, корхоналар, жамоа хўжаликлари, бирлашмалари, деҳқон хўжалиги, банклар ва бошқа муҳим муносабатларни тартибга солувчи қонунлар қабул қилиниши фуқароларга, корхоналарга, ташкилотларга жамиятнинг барча жабхаларида тенг ҳуқуқлилиқ тамойили асосида шартномавий муносабатлар ўрнатиш билан тақиқланмаган ҳар қандай мулкӣ, ишлаб чиқариш, хўжалик-тадбиркорлик муносабатларида ташаббускорлик кўрсатиб, эркин қатнашишлари учун имконият яратиб берди.

Бозор иқтисодиёти шароитида шартномавий муносабатлар моҳияти ва мазмуни жиҳатидан олдинги, яъни шўро давридаги шартномавий муносабатлардан тубдан фарқ қилади. Ўтмишдаги шартномавий муносабатларда улар тарафларининг эрк-иродаси, хоҳишлари тўлиқ ифода этилмасди. Чунки шартномаларнинг мазмуни, уларни тузувчиларнинг эрки билан эмас, юқоридан тушурилган ва мажбурий бўлган план ва топшириқларга асосан белгиланарди. Давлат мулкнинг яқка ҳукмронлик ролига барҳам берилиши, жамиятда хусусий мулкчилиқка руҳсат берилиши, жамиятда турли шаклдаги мулкнинг баб-баравар ҳаракатда бўлишига кенг имкониятлар яратилиши туфайли фуқароларнинг ҳуқуқ лаёқати доираси кенгайди, улар олдинги шартномалар тузишда чекланишлардан озод бўлди, энди улар фақат ўзларининг шахсий эҳтиёжларини

таъминлаш учун эмас, балки хусусий мулк асосида шартномалар тузиб, қишлоқ хўжалигининг соҳаларида, жамоа тузилмаларида тадбиркорлик фаолиятларни амалга оширишга юридик шахслар билан биргаликда умумий мулк ҳуқуқига эга бўлишга ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш жараёнида фақат ўз меҳнати эмас, балки ёнланма меҳнатни жалб қилиш, фойдаланиш ва унинг учун ишлаб чиқаришда керакли бўлган қурол-аслаҳаларга эга бўлиш каби ҳуқуқларга эришди.

Ўтмишда шартномавий муносабатлар бевосита планга асосан вужудга келар эди. Чунки шартномалар режага асосан тузилар ва ўз моҳияти билан планни амалга ошириш вазифасини бажарарди. Режалаштириш ҳужжатнинг узида тузиладиган шартноманинг барча шартномалар батафсил назарда тутилган буларди. Шартномани тарафларига унинг шартларини келишиб олиш учун ошқоча иш қилолмас ҳам эди. Хусусий мулкчилик ва бозор иқтисодиёти шароитида шартномавий муносабатлар иштирокчиларининг ўзаро иқтисодий мустақил ва тенг ҳуқуқли бўлиши натижасида хўжалик соҳасида тузиладиган шартномалар моҳияти жиҳатидан ҳақиқий ҳуқуқий ҳужжат мақомига эга бўлди. Энди уларни том маънода шартномалар деса бўлади. Шундай экан ҳозирги шароитда шартномавий муносабатлар планга асосан эмас, балки бевосита иқтисодий ва ҳуқуқий тенг ҳисобланган тарафлар ўртасида тузилган шартномага асосан вужудга келади.

Қишлоқ хўжалигига алоқадор шартномаларнинг турларини билиш, уларнинг ҳар бирини моҳиятини, мазмунини ва қайси мақсадда қўлланишини билиш улардан фаол фойдаланиш ва уларни беками-кўст бажарилишини таъминлаш ишлаб чиқаришда юксак натижаларга эришиш ва жамоа хўжалигини иқтисодий шароитини мустаҳкамлаш учун албатта ижобий роль ўйнайди.

Шартнома бозор муносабатларини янада кенг қўламда амал қилаиши учун ва тадбиркорлик соҳасида турли мажбуриятларнинг вужудга келиши учун тегишли бўлган асосий ҳужжат деб ҳисобланади. Бозор иқтисодиётига хос шартномалар билан тартибга солинувчи мулкӣ муносабатларни моҳиятини белгилаб берувчи энг муҳим хусусият, ушбу муносабатларни ҳақ эвазига амалга оширилишдан иборат. Ушбу белгилаб берувчи ижтимоий-иқтисодий мезон деярли барча шартномаларга бағишланган қонун ҳужжатларида ўз аксини топди.

Ҳақ эвазига амалга ошириладиган муносабатларда иқтисодий жиҳатдан мустақил, ҳуқуқий жиҳатдан тенг тарафлар қатнашиши мумкин. Шартноманинг асосий белгиси ва хусусияти ҳам ушбу тамойил асосида ўз ифодасини топади. Шундай экан шартномаларга бағишланган қоидалар императив (қатъий) эмас, балки диспозитив (танлашга йул қуювчи) хусусиятга эга бўлиши инобатга олинади. Бу демак, деҳқон хўжаликларга, фермерларга, ширкатларга ва қишлоқ хўжалигидаги бошқа юридик шахсларга фаолиятнинг тўрини танлашда, бошқаришда, шартномаларнинг мазмунини белгилашда ва мажбуриятларини бажаришда кенг эркинлик бериш назарда тутилади. Шартнома тарафларининг хатти-ҳаракатлари қонун билан батафсил белгиланмаслиги, яъни татибга солинмаслиги ёки бошқача қилиб айтганда фақат қонунда назарда тутилган ҳаракатлар эмас балки қонун билан тақиқланмаган ҳар қандай ҳаракатларни бажаришлари мумкин деган тамойилга асосланади.

Ўтмишда шартномага фақат битимнинг бир шакли сифатида баҳо берилар эди. Тадбиркорлик фаолияти мулкчиликнинг турли шакллари асосида амалга оширилиши, тадбиркорликка кенг йўл очилиши, Конституциясининг 53- моддасига биноан”... иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат эркинлиги, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишни кафолатланиши” шартноманинг юридик ҳужжат сифатида мавқеини юқори даражага қўтарди. Эндиликда шартнома уч хил аҳамиятга эга, жумладан: а) юридик факт сифатида мулкӣ муносабатларни ўрнатиш, ўзгартириш ва бекор қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади; б) ҳуқуқий (шартномавий) муносабат ролини бажаради; в) юридик ҳужжат сифатида тарафларнинг ўзаро келишувини тасдиқлайди ва уларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга солишни таъминлайди.

Шартноманинг учинчи аҳамияти тобора ошиб бормокда. Бунга сабаб унинг тарафларига янги Фуқаролик Кодексида берилган ҳуқуқий лаёқатдан иборат. Кодекснинг 354-моддасига “Шартнома тузиш эркинлиги” деб ном берилган ва ушбу ном унинг мазмунида ўз аксини топган. Моддада, масалан қуйидаги қоидалар назарда тутилади: “Фуқаролар ва юридик шахслар шартнома тузишда эркиндирлар. Шартнома тузишда мажбур қилишга йул қуйилмайди... Тарафлар қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган шартномани ҳам тузишлари мумкин. Шартноманинг шартлари тарафларнинг хоҳиши билан белгиланади, тегишли шартнинг мазмуни қонун ҳужжатларида кўрсатиб қўйилган ҳолатлар бундан мустасно”.

Мазкур моддадан қисқартириб олинган қоидалар шундан далолат бермокдаки, тарафлар шартнома тузишда эркиндирлар, уларни ҳеч ким шартнома тузишга мажбур қилолмайди, тузилган шартномада фақат уларнинг ҳақиқий хоҳиш - эрклари ўз ифодасини топади. Қонунда назарда тутилмаган шартномани тузишга ва ушбу шартнома шартларини мустақил равишда белгилаш учун тарафларга ҳуқуқ берилиши шартноманинг ҳуқуқий ҳужжат сифатида мавқеини кўтаришга асос солди. Демак, тарафларнинг хатти-ҳаракатлари шартномада назарда тутилган тартиб қоидалар билан тартибга солиниши, ушбу қоидаларга риоя қилинмаган тақдирда айбдор томонга жавобгарлик юклатиши мумкин. Лекин, бундай ҳулосага асосан шартномани норматив характерга эга бўлган юридик ҳужжат деб бўлмайди, унда назарда тутилган тартиб-қоидалар, шартлар унинг тарафлари томонидан белгиланган ва фақат уларга тегишли бўлиб, ушбу шартнома бўйича улар томонидан ўз зиммаларига олган мажбуриятларини бажарилишини таъминлашга қаратилади.

Шартнома тушунчаси Фуқаролик Кодексининг 353-моддасида баён этилган: “Икки ёки бир неча шахснинг фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳақидаги келишуви шартнома дейилади”. Демак, шартнома тарафларнинг келишувидан иборат бўлиб, ушбу келишувга яқун ясовчи ва тегишли шаклда расмийлаштирувчи ҳужжатдир. Келишувнинг ўзи эса ҳўжаликнинг тадбиркорлик соҳасида бирон бир фаолиятни амалга ошириш ва тегишли натижага эриши учун шартнома тарафлари томонидан ўз манфаатларини кўзлаб маълум ҳуқуққа эга бўлиш ва шунингдек ўз зиммасига мажбуриятлар олиш ёки вужудга келган муносабатларга ўзгартиришлар киритиш ва шунингдек келишган ҳолда уларни давом эттиришни тўхтатишга қаратилган бўлиши мумкин.

Шартноманинг тушунчасини ўрганишда Фуқаролик кодекси 353-моддасининг мазмунига алоҳида аҳамият бериш керак. Баъзи ҳолларда шртнома билан мажбурият тушунчасини бир хилдаги тушунча деб ҳисоблайдилар. Холбуки булар бир биридан жиддий фарқ қилади ва уларни аралаштимаслик керак. Шартномага асосан ҳуқуқ ва бурчлар вужудга келар экан, мажбурият эса ушбу ҳуқуқ ва бурчларни амалга ошириш учун бажарилиши зарур бўлган муайян ҳаракатлардан ташкил топади. Мажбуриятни тушунчаси Фуқаролик кодексининг 234- моддасида баён этилган.

Шартнома ҳам битимнинг турларидан иборат. Лекин улар бир биридан фарқ қилади. Битим бир тарафлама бўлиши мумкин. Бундай битимда бир тарафнинг хоҳиши бўлиши зарур. Шартномани тузишда икки ёки бир неча шахс қатнашади. Шунинг учун ҳам шартномаларга икки ёки кўп тарафли битимлар тўғрисидаги қоидалар қўлланилади. Агар битимнинг турлари, яъни унинг бир ёки кўп тарафлама бўлиши битта ёки кўпчилик шахснинг ўз хоҳишини ифода этиши билан белгиланса, шартноманинг тушунчаси унда қатнашуви шахсларнинг сони билан ҳам белгиланади. Иқтисодий муносабатлар ўзларига хос ривожланиш қонуниятларга эга. Шу билан бирга улар товар-пул муносабатлари ривож топган жамиятда ҳуқуқнинг таъсирига муҳтож. Ҳуқуқ ушбу муносабатларда қатнашувчи шахсларнинг ҳуқуқий лаёқатини, манфаатларини муҳофаза қилиш, муносабатларни тартибга солиш қоидаларини белгилаб беради.

Ҳуқуқий нормаларнинг иқтисодий муносабатларга таъсирчан бўлиши жамиятда товар - муносабатларни чекланган социалистик жамиятда иқтисодий муносабатларни тартибга солишда ҳуқуқий нормалар эмас, кўпроқ маъмурий - ҳукмронлик методларни

қўллаш амал қилар эди. Мавжуд ҳуқуқий нормалар ҳам мазмун жиҳатдан ушбу метод таъсири остида белгиланар эди.

Шартномани товар-пул муносабатларининг ҳосили десак муболаға қилмаган бўламиз. Чунки товар-пул муносабатлари ривожланмаган, чекланган жамиятда шартномага ўрин йўқ. Шартнома қўлланган тақдирда ҳам у ўз табиатига хос вазифани бажармайди. Бундай жамиятда марказлашган шакллантириш тизими ҳукм суради, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиш, тақсимлаш йўли билан амалга оширилади.

Бозор иқтисодиётини ривожланиши товар-пул муносабатларини, ушбу муносабат шакллариининг жорий бўлишга боғлиқ. Бундай ҳаракат қанчалик илдам бўлса ушбу жараёнга мансуб ҳуқуқий шакллариининг таркиб топиши ва қўлланиши ҳам шунчалик тез равишда амалга ошади. Товар-пул муносабатларига нисбатан монанд ҳуқуқий шакл сифатида биринчи ўринда шартнома туради. Чунки, товар-пул муносабатларида катнашувчи тарафлар мулк эгаси сифатида иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатдан мустақил ҳаракат қиладилар. Бундай ҳаракатлар келишув ва шартномалар тузиш йўли билан расмийлаштирилади ва тартибга солинади.

Демак, шартноманинг тушунчаси асл маънода бўлиши ва унинг кенг куламда таркалиши жамиятидаги ижтимоий муносабатларнинг характериға боғлиқ. Республикамиз иқтисодий негизи мулкчиликнинг турли шаклларида ташкил топиши, бозор муносабатларининг ривожланиши ва товар-пул шакллариининг иқтисод (хўжалик) соҳасида таркиб топиши шартномалари воситасида тартибга солиниши зарур бўлган муносабатларнинг ривожланиши учун асос солди.

Бозор иқтисодиёти шароитида шартнома ўз табиати жиҳатдан узгарди, унинг мазмунини ташкил қилувчи шартларни белгилашда қатъий режалаштирув ҳужжат эмас, балки демократик тамойилларга асосан амалга оширила бошланди. Шартнома ҳақиқатдан ҳам унда катнашувчи тарафларнинг хоҳиш иродасини ўзида мажбурий эмас, эркин равишда ифода этувчи асосий ҳуқуқий ҳужжат мақоми даражасига эришди. Шартноманинг келишув сифатида том маънога эга бўлиши унда иштирок этувчи тарафларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда ишончли кафолатлар ҳосил қилади.

Иқтисодий ва хўжалик муносабатлар турли шартномалар тузиш йўли билан амалга оширилади. Шартномалар эса, ўз навбатида тартибга солинадиган муносабатларнинг хусусиятлари, аҳамияти ва вазифалари ҳисобга олинган ҳолда таснифланади. Бунинг натижасида шартномалар муайян иқтисодий муносабатларнинг ҳаракатга келтирувчи юридик шакли сифатида тегишли гуруҳларга бўлинади ва маълум тизимни ташкил қилади, чунончи:

а) мол-мулкка нисбатан эгалик қилиш ҳуқуқини ўтказиш бўйича вужудга келган муносабатлар билан боғлиқ шартномалар.

б) мол-мулкка нисбатан фойдаланиш ҳуқуқини топшириш бўйича вужудга келган муносабатлар билан боғлиқ шартномалар:

в) муайян ишни бажариш бўйича вужудга келадиган муносабатлар билан боғлиқ шартномалар:

г) хизмат кўрсатиш бўйича вужудга келадиган муносабатлар билан боғлиқ шартномалар.

Шартномалар тизимини ва ушбу тизим қандай гуруҳлардан ташкил топишини билиш шартномалар ёрдамида тартибга солинадиган муносабатларга хос хусусиятлар ҳақида тўғри тасаввурга эга бўлишга ва тадбиркорликнинг турли соҳаларида шартномалардан фаол ва малакали фойдаланишга ёрдам беради.

а) гуруҳдаги шартномалар таркибий қисми қуйидагилардан иборат: олиш - сотиш шартномаси; (товарни етказиб бериш) шартномаси: қишлоқ хўжалик маҳсулотларини контракция қилиш шартномаси; айрбошлаш (бартер) шартномаси; ҳадя шартномаси; тармоққа улаш орқали энергетика ва бошқа ресурслар билан таъминлаш; умрбод асраш шарти билан уй-жойни (квартирани) топшириш.

б) гуруҳдаги шартномалар таркибий қисми қуйидагилардан иборат: мулк ижараси; прокат; қарз; мулкдан тўлиқ фойдаланиш; уй жой ижараси; лизинг шартномаси.

в) гуруҳдаги шартномалар таркибий қисми қуйидагилардан иборат: пудрат; қурилишга оид пудрат; илмий-тадқиқот; тажриба – конструкторлик ишларни бажаришга оид пудрат; маиший пудрат.

г) гуруҳдаги шартномалар таркибий қисми қуйидагилардан иборат; хизмат кўрсатиш; юк ва йуловчи ташиш; экспедиция; топшириқ; комиссия; воситачилик; омонат; пул маблағларини сақлаш ва ҳисоб-китоб қилиш.

Шартномаларнинг турлари юқоридагилар билан чекланмайди. Масалан, суғурта шартномаси; биргаликдаги фаолият шартномаси: асар ихтиро ва бошқа ижодий меҳнат натижалари билан боғлиқ, яъни интеллектуал мулк ҳисобланган шартномалар, нашриёт шартномаси ва ҳ.к. мавжуд. Лекин буларда мазмун ва қайси мақсадга эришишни мўлжаллаб тузилганлиги нуктаи назардан юқоридаги гуруҳларга мансуб бўлган турли шартномаларнинг шартлари мужассам топганлиги туфайли, уларни аниқ бир гуруҳ таркибига киргизишга тўғри келмади

Ҳар бир гуруҳ таркибидаги шартномалар иқтисодий мазмуни ва улар томонидан тартибга солинадиган муносабатларнинг хусусияти ва аҳамияти билан бир-бирига ўхшаш, ушбу муносабатларни амалга ошириш ҳуқуқий шакллари ва усуллари билан бир-биридан фарқ қилади. Масалан а) гуруҳидаги шартномалар моҳиятини ифодаловчи асосий белги мол-мулкка бўлган ҳуқуқнинг бир шахс эғалигидан иккинчи шахс эғалигига ўтишдан иборат. Лекин бундай утиш ҳар хил усул ва ҳуқуқий шаклларни қўллаш йўли билан амалга оширилади. Олди-сотди шартномаси ҳамда шартномаация шартномаси иқтисодий муносабатларнинг ҳуқуқий шаклларида иборат. Иккала шартнома асосида ҳам мол-мулк бир шахс эғалигидан иккинчи шахс эғалигига ўтади. Лекин бу ўтишлар ҳар хил усулда амалга оширилади ва шу туфайли шартномаларнинг тарафлари ўртасида вужудга келадиган ҳуқуқ ва бурчлар ҳам бир бирига мутлоқ ўхшаш эмас. Масалан, олди сотди шартномасининг предмети ҳар қандай мол мулкдан, тарафлари эса ҳуқуқ лаёқатига эга бўлган ҳар кимдан иборат бўлиши мумкин. Шартномаация шартномасининг предмети қишлоқ хўжалик маҳсулотни, тарафлари эса, бир томондан ушбу маҳсулотни экиб, ундириб етиштирган хўжалик, деҳқон, иккинчи томондан, маҳсулотни қайта тайёрлаш учун харид (сотиб оладиган) қиладиган ташкилот корхонадан иборат. Лекин умумий хусусиятларига кўра шартномаация ҳам олди-сотди шартномасининг бир тури ҳисобланади.

б) гуруҳидаги шартномаларга асосан мол мулкка нисбатан мулк ҳуқуқида ўзгариш юз бермайди. Мулк шартномалар воситасида бошқа шахсларга фақат фойдаланиш учун берилади. Демак, ушбу шартномалар хусусиятларини ифодаловчи асосий белги улар воситасида вужудга келадиган муносабатларнинг мол-мулкдан фойдаланишга қаратилган бўлишидан иборат. Шунинг билан бирга ушбу гуруҳ таркибидаги шартномалар ҳам фақат ўзларига тааллуқли хислатлар билан бир-биридан фарқ қилади. Масалан, прокат шартномаси ҳам ижара шартномасининг бир тури. Иккала шартнома воситасида ҳам мол-мулк вақтинча фойдаланиш учун берилади. Лекин улар ўртасида жиддий фарқ ҳам бор. Ижара шартномасининг предмети ҳар қандай мол-мулкдан, ер участкасидан, корхоналардан, бинолардан, қишлоқ хўжалигидаги ишлаб чиқариш воситаларидан ва бошқа асбоб ускуналардан иборат бўлиши мумкин. Прокат шартномасининг нарсаси (предмети) эса шахсий, оилавий, уй рўзғор ва бошқа эҳтиёжларни қаноатлантиришга хизмат қилувчи мол-мулкдан иборат. Ижара шартномасига асосан ижарачи мол- мулкни унинг эгасини рухсати билан бошқа шахсга ҳам ижарага бериши мумкин. Ижара шартномасига мувофиқ мол-мулкни ижарачи томонидан бошқа шахсга ижарага беришга йўл қўйилмайди.

в) гуруҳидаги шартномалар хусусиятларини ифодаловчи асосий белги улар воситасида вужудга келадиган муносабатларнинг маълум бир ишни бажаришга қаратилган бўлишдан иборат. Ишнинг тури ҳар хил бўлиши мумкин. Масалан, пудрат шартномаси асосида қишлоқ хўжалигида сув омборларини, электр иншоотларини қуриш, тажриба -

конструкторлик ишларини бажариш каби ишлар. Ишларнинг турли бўлиши ушбу гуруҳдаги шартномаларнинг нарсаси (предмети), мазмуни, шакли ва улар асосида тартибга солинадиган муносабатларнинг ҳуқуқий қоидалари турлича бўлиши учун ҳам асосий сабаб бўлади, г) гуруҳига кирган шартномаларга асосан бир ташкилот ёки фуқаро иккинчи ташкилот (ташкилот ёки фуқарога (фуқароларга) хизмат кўрсатиш мажбуриятини ўз зиммасига олади. Хизматнинг ҳар хил турлари мавжуд, масалан турли транспортларда юк ва пассажирлар ташиш, вақтли матбуот нашрларини етказиб бериш, экспедиторлик вазифасини бажариш, омонат сақлаш ва ҳ.к. Хизматнинг турларига қараб хизмат кўрсатувчи билан мижоз ўртасида турли ҳуқуқ ва мажбуриятлар келиб чиқади ва булар тегишли шартномаларнинг мазмунини ташкил қилади. Масалан, экспедиция шартномаси бўйича хизмат экспедитор (юк ташувчи ташкилот) мижоз номига қишлоқ хўжалигига темир ёки ҳаво йўллари орқали келиб тушган юкни (трактор, машина ва ҳ.к.) тегишли вокзал ёки аэропортда қабул қилиб олиш ва мижоз манзилига етказиб топшириш мажбуриятдан иборат. Маиший хизмат кўрсатиш шартномаси бўйича хизмат театр ва киноларда томошалар кўрсатиш, спорт, ҳаммом, сарторошхона, телефон алоқаси, мусиқа ўргатиш, тиббиёт муассасалари ва ташкилотлари фаолиятларидан фойдаланиш, телевизор, радио ва бошқа уй-рўзғор асбоб-ускуналарни фойдаланишга яроқли бўлишини таъминлаш кабилардан иборат.

Юқорида келтирилган шартномаларнинг “Қишлоқ хўжалик ҳуқуқи” дарслигининг предметиға, яъни унинг мазмунини ташкил қилувчи хўжалик муносабатларига бевосита ёки билвосита алоқаси бор. Масалан, шартномаация шартномасининг предметиға фақат қишлоқ хўжалик маҳсулоти ташкил қилади, шундай экан у қишлоқ хўжалигида бевосита алоқадор ҳисобланади. Ижара шартномасининг предмети ердан иборат бўлса, ерни қишлоқда ҳам, шаҳарда ҳам ижарага олиш мумкин, фарқи фақат ердан қандай вазифани амалга ошириш учун фойдаланишдан иборат. Пудрат шартномасидан бинолар, иншоотлар куриш учун қишлоқда ҳам, шаҳарда ҳам фойдаланиш мумкин. Рента шартномасини предмети кучмас мулк ёки кучар мулкдан ҳам иборат бўлиши мумкин. Лекин кучмас мулк сифатида аксарият ҳолларда ер рентаси қўлланилади. Кредит шартномасидан қишлоқ хўжалик корхоналари ҳам, шунингдек турли ташкилот ва муассасалар ҳам фойдаланади. Демак, шартномалар кулланиш вазифасига қараб баъзан фақат битта (шартномаация соҳага), аксарият ҳолларда эса турли соҳага хизмат қилиш мумкин. Бундай ҳолларда шартномаларнинг қишлоқ хўжалик муносабатларига нисбатан билвосита алоқадор эканлиги ҳақида гап юрғизиш мумкин.

Шартномаларни таснифлаш учун улар мазмунини, тарафлар ўртасида келиб чиқадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларни атрофлича пухта ўрганиш амалий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга. Шартномаларни турларини билиш ва уларни қайси гуруҳга тегишли эканлигини аниқлаш улардан самарали фойдаланиш учун ёрдам беради.

Шартномани тасдиқлашда улар томонидан тартибга солинадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг жамият ривожланишининг у ёки бу босқичида рўй берган ўзгаришларни ҳисобга олиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

2.2-§. Шартномаация шартномаси тушунчаси ва ўзига хос хусусиятлари

Шартномаация шартномаси республикаимизнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи хўжаликлари билан бу маҳсулотларни харид қилувчилар, танловчилар ўртасида тузилади. Шунга кўра шартномаация шартномаси таърифи Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 465-моддасида ифода этилган. Шартномаация шартномасига мувофиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш ёки сотиш учун бундай маҳсулотни харид қиладиган шахсга-тайёрловчига шартлашилган муддатда топшириш (топшириб туриш) мажбуриятини олади, тайёрловчи эса бу маҳсулотни қабул

қилиш (қабул қилиб туриш) унинг ҳақини шартлашилган муддатда муайян баҳода тўлаш (тўлаб туриш) мажбуриятини олади.

Мана шу таърифдан маълумки, шартномаация шартномаси субъектлари бўлиб бир томон маҳсулот етиштирувчи хўжалик, жамоа хўжалиги, фермер деҳқон хўжаликлари ва бошқа хўжалиklar иштирок этса, иккинчи томондан маҳсулот тайёрловчи ташкилотлар қатнашади.

Шартномаация шартномасини тузишдан мақсад фуқароларнинг шу маҳсулотларга бўлган, саноат корхоналарининг хом-ашёга бўлган эҳтиёжларини таъминлашдан, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг янада ривожланиши учун зарурий имкониятлар вужудга келтиришдан иборат. Шартномаация шартномаси айрим шартномаларга, масалан, маҳсулот етказиб бериш, олди-сотди шартномаларига ўхшаб кетсада, ўзига хос хусусиятлари билан улардан фарқланади. Шартномаация шартномаси ҳам маҳсулот етказиб бериш шартномаси сингари товар харид қилиш мақсадида тузилади, аммо ундан ўзига хос хусусиятлари билан фарқ қилади. Бу хусусиятлар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин: қишлоқ хўжалик маҳсулотларини харид қилиш юзасидан белгиланган шартноманинг предмети фақат қишлоқ хўжалигида етиштирилган хом ашёлар бўлса, маҳсулот етказиб бериш шартномаси бўлади.

Шартномаация шартномасининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири шундан иборатки, бу шартнома бўйича бир томондан тегишли тайёрлов ташкилотлари иштирок этса, иккинчи томондан фақат қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи хўжалиklar иштирок этадилар. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи хўжалиklar ўзлари етиштирган маҳсулотларини тайёрлов ташкилотларига шартномага мувофиқ белгиланган миқдорда сотадилар. Тайёрловчи ташкилот шу маҳсулотни қабул қилиб унинг нархини тўлайди. Давлат буюртмасини бажарганларидан сўнг ортиқча бўлган маҳсулотларни давлатнинг тайёрлов ташкилотлари ҳам, хом ашёни қайта ишловчи корхоналарга, шунингдек бошқа истеъмолчи ташкилотларга ҳам сотиш мумкин.

Шартномаация шартномасининг иштирокчилари бўлиб мулкчилик шаклларида ва идоравий бўйсунитидан катъи назар, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини харид қилишини амалга оширувчи ташкилотлар, корхоналар (тайёрлов, савдо, қайта ишловчи ва бошқалар) билан қишлоқ хўжалиги корхоналари, ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирувчи деҳқон, фермер хўжаликлари ҳисобланади.

Шартномаация шартномасида қатнашаётган тарафлар, яъни деҳқон хўжалиги, фермер ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи ташкилотлар ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчилар, қайта ишловчилар корхоналар ҳисобланадилар.

Хўжалик субъектлари ўртасида тузиладиган шартномаация шартномасига оид муносабатлар тегишли қонунлар ва қонунларга мувофиқ чиқарилган бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади. Булар жумласига Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”, “Хўжалик юритувчи субъектларнинг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги қонунлар ва “Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий нозорлиги ва шартнома мажбуриятларининг бажарилиши учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлигини кучайтириш тўғрисида”ги Президент фармонлари, “Қишлоқ хўжалик корхоналарини санация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори ҳамда “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиши мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисида” низоми (Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги 383-сон қарорига 1-илова) қабиларни киритиш мумкин.

Юқорида қайд этилган низомига кўра, шартномаация шартномаси бўйича хўжалик бундай маҳсулотларни қайта ишлаш ёки сотиш учун харид қилувчи шахсга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини келишилган муддатларда бериш мажбуриятини олади,

тайёрловчи эса муайян нарх бўйича келишилган муддатларда ҳақ тўлаб ушбу маҳсулотларни сотиб олиш мажбуриятини олади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг айрим турларини давлат эҳтиёжлари учун харид қилиш мавжуд бўлган тақдирда тайёрлов ташкилотлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳисоб-китоб жамғармаси билан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари харид қилишни маблағ билан таъминлаш тўғрисида белгиланган тартибда шартномалар тузади.

Хўжаликлар билан тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сотиш, моддий-техника ресурслари етказиб бериш ва хизматлар кўрсатиш (ишларни бажариш) юзасидан тузилган барча турдаги шартномалар туман қишлоқ ва сув хўжалиги бўлимларида рўйхатдан ўтказилгандан кейин бажарилиши керак.

Шартномаация шартномалари, шунингдек моддий-техника ресурслари етказиб бериш ва хизматлар кўрсатиш (ишларни бажариш) юзасидан тузилган шартномалар хўжаликларнинг бизнес-режаларида назарда тутилган ҳажмлардан келиб чиққан ҳолда, агротехника тадбирларини амалга ошириш бошланишидан бир ой олдин, лекин календарь йил бошланишидан кечикмай тузилади.

Тузилган шартнома имзоланган вақтдан бошлаб 3 кун мобайнида тайёрлов ёки хизмат кўрсатиш ташкилотлари томонидан туман қишлоқ ва сув хўжалиги бўлимига рўйхатдан ўтказиш учун тақдим этилади.

Рўйхатдан ўтказиш учун тақдим этилган шартномаларни кўриб чиқиш туман қишлоқ ва сув хўжалиги бўлими томонидан 3 иш куни мобайнида амалга оширилади.

Шартномаларни рўйхатдан ўтказишда қўшимча ҳужжатлар ёки тўлов талаб қилинишига йўл қўйилмайди.

Хўжаликнинг ҳуқуқлари: шартномада назарда тутилган ҳолларда тайёрлов ташкилотидан уруғ ва экиш материаллари билан таъминлашни талаб қилиш; маҳсулотни топширишда, унинг сифатини аниқлашда қатнашиш ва тайёрлов ташкилотидан маҳсулот учун тегишли тўловни талаб қилиш; тайёрлов ташкилотидан маҳсулот етиштириш учун шартномада белгиланган муддатларда ва миқдорда аванс тўланишини талаб қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг айрим турларини давлат эҳтиёжлари учун харид қилиш бундан мустасно; тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотидан амалдаги давлат стандартлари ва шартномани бажариш учун зарур бўлган бошқа норматив ҳужжатлар билан таъминлашни талаб қилиш; тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотидан маҳсулот хўжалик ҳисобидан ташилганда транспорт харажатларини қопланишини талаб қилиш; хизмат кўрсатиш ташкилотидан шартномага мувофиқ бериладиган буюртманомага биноан тегишли сифатдаги, ассортиментдаги маҳсулотлар етказиб беришни ва хизматлар кўрсатишни (ишларни бажаришни) талаб қилиш; тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотидан шартнома шартларини бажармаслик ёки зарур даражада бажармаслик натижасида етказилган зарар қопланишини талаб қилиш.

Товар (ишлар, хизматлар) унга ёмон сифат билан сотилган хўжалик ўз хоҳишига кўра: зарур сифатдаги ана шундай товар (ишлар, хизматлар)га алмаштиришни; товар (ишлар, хизматлар)нинг нуқсонларини бепул бартараф этишни ёки нуқсонларни тузатиш учун сотиб олувчи ёхуд учинчи шахс томонидан қилинган харажатлари тўланишини; нархларнинг мутаносиб равишда камайтирилишини талаб қилишга ҳақлидир. Хўжалик амалдаги қонун ҳужжатларига ва шартномага мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлади.

Хўжаликнинг мажбуриятлари: маҳсулотнинг муайян турларини тайёрловчи ташкилотга шартномада белгиланган миқдорларда ва муддатларда тегишли сифат билан етказиб бериш; илова қилинаётган ҳужжатларни тўғри расмийлаштириш ва маҳсулотни топширишда қўйиладиган бошқа талабларга (идишга жойлаш, қадоклаш, қорамолларни тамғалаш ва бошқаларга) риоя этиш; маҳсулотни тайёрлов ташкилотига топшириш учун ўз вақтида тайёрлаш; етказиб берилган моддий-техника ресурслари ва кўрсатилган хизматлар (бажарилган ишлар) учун тўловни (ҳисоб-китобларни) хизмат кўрсатиш ташкилотлари

билан тузилган шартномаларга мувофиқ ўз вақтида амалга ошириш. Хўжалик қонун ҳужжатларига ва шартномага мувофиқ бошқа мажбуриятларни ҳам ўз зиммасига олади.

Тайёрлов ташкилотининг ҳуқуқлари: тасдиқланган жадвалга мувофиқ шартномада белгиланган муддатларда маҳсулотларнинг муайян турларини белгиланган миқдорларда ва турларда, тегишли сифат билан ўз вақтида топширишни талаб қилиш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари аванс суммасида назарда тутилган ҳажмларда топширилмаган тақдирда тузилган шартномага мувофиқ илгари берилган аванс маблағлари қопланишини хўжаликлардан талаб қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг айрим турларини давлат эҳтиёжлари учун харид қилиш бундан мустасно. Тайёрлов ташкилоти қонун ҳужжатларига ва шартномага мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлади.

Тайёрлов ташкилотининг мажбуриятлари: қонун ҳужжатларига мувофиқ хўжаликлар билан томонлар келишган ҳажмларда ўз вақтида шартномалар тузиш; хўжаликларга шартномада белгиланган даврларда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш муддатларига мувофиқ маҳсулотлар қийматининг камида 50 фоизи миқдорида (чорвачилик маҳсулотлари бўйича - шартномаларда кўрсатилган ҳажмлар қийматининг 25 фоизи миқдорида) аванс маблағлари тўлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг айрим турларини давлат эҳтиёжлари учун харид қилиш бундан мустасно; харид қилинадиган маҳсулотнинг вазни ва сифатини тўғри аниқлаш; хўжаликлар томонидан етказиб бериладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномада назарда тутилган миқдорларда ва муддатларда харид қилиш, уларнинг узлуксиз қабул қилиб олинишини таъминлаш; хўжаликлар ихтиёрида қоладиган маҳсулотларни шартномада назарда тутилган ҳолларда давлат стандартлари ва техник шартлар талабларига мувофиқ сақлаш ҳамда уларнинг ҳолати тўғрисида хўжаликларга мунтазам равишда хабар қилиб туриш; хўжаликлар ихтиёрида қолдириладиган маҳсулотлар сифатининг ёмонлашиши оқибатида хўжаликларга етказилган зарарни қоплаш; агар шартномада ўзгача ҳол назарда тутилмаган бўлса, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини келишилган жадвалга мувофиқ қабул қилиб олишни ва ташишни таъминлаш; харид қилинаётган маҳсулот сифатини амалдаги стандартлар талабларига мувофиқ аниқлаш, шартномада белгиланган нархларга мувофиқ ва муддатларда маҳсулот учун ҳисоб-китоб қилиш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, тайёрлаш, ташиш ва қайта ишлашда улар нобуд бўлишининг олдини олиш; маҳсулотларни амалдаги стандартларга мувофиқ қайта ишлаш, сотишга тайёрлаш ва уларни сотишга тааллуқли ҳужжатларни расмийлаштириш; хўжаликларни идишлар, ўраш материаллари ва норматив-техник ҳужжатлар (стандартлар, техник шартлар, маҳсулотларнинг айрим турларини харид қилиш, қабул қилиб олиш, сифатини баҳолаш тартибини тартибга солувчи қоидалар) билан шартномаларга мувофиқ таъминлаш; шартномаларда назарда тутилган ҳолларда хўжаликларни уруғлик ва экиш материаллари билан таъминлаш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари тайёрлов ташкилоти жойлашган жойда ёки улар кўрсатган бошқа жойда қабул қилиб олинган тақдирда хўжаликлар томонидан шартномаация шартномасига мувофиқ етказиб берилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини белгиланган муддатларда қабул қилиб олиш. Тайёрлов ташкилоти қонун ҳужжатларига ва шартномага мувофиқ бошқа мажбуриятларни ҳам ўз зиммасига олади.

Маҳсулотни ташиш ва тушириш бўйича барча харажатлар тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари зиммасида бўлади. Маҳсулот хўжалик транспортида етказиб берилса, тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари хўжаликка маҳсулотни ташиш харажатларини ҳақиқий вазни (идишни ҳам қўшиб) бўйича қоплайди.

Шартномада маҳсулотни етказиб беришнинг даврлари белгиланиши билан биргаликда товарларни етказиб бериш жадваллари ҳам (ўн кунлик, суткалик ва бошқалар) назарда тутилиши мумкин. Агар шартномада бундай жадвал назарда тутилмаган тақдирда, хўжалик тайёрлов ташкилотини маҳсулотни шартномада назарда тутилган ассортиментда реализация қилиш учун шартномада белгиланган муддатларда мўлжалланаётган ҳажмлар ва топшириш муддатлари тўғрисида хабардор қилиши керак. Агар шартномада бундай муддат кўрсатилмаса, маҳсулот топширилгунга қадар 30 кунлик муддатда (мавсумий

махсулотлар бўйича - 15 кундан кечикмай) топшириши ва махсулотни календарь (сутка бўйича) топшириш жадвалини тайёрлов ташкилоти билан келишиши керак.

Хўжалик томонидан махсулот тайёрлов ташкилотига жўнатилганда (етказиб берилганда) махсулотга белгиланган шаклдаги ҳужжатлар илова қилиниши, махсулот тайёрлов ташкилоти томонидан бевосита хўжаликнинг ўзида қабул қилиб олинган тақдирда - қабул қилиш - топшириш ҳужжатлари илова қилиниши керак.

Қабул қилиш - топшириш далолатномаси тузилган сана хўжалик томонидан шартнома бўйича мажбуриятлар бажарилган кун деб ҳисобланади, махсулот олувчининг манзилига юклаб жўнатилган тақдирда эса - махсулот транспорт ташкилоти вакилига топширилган сана мажбуриятлар бажарилган кун деб ҳисобланади. Ҳисоб-китоб ҳужжатидаги банк муассасаси штампиди кўрсатилган сана махсулотга ҳақ тўлаш бўйича тайёрлов ташкилотининг мажбурияти бажарилган сана деб ҳисобланади.

Шартнома бўйича томонларнинг жавобгарлиги Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 324-339-моддалари талабларига мувофиқ белгиланади. Шунингдек, “Қишлоқ хўжалиги махсулотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиши мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисида” низомда ҳам бу ҳақда аниқ қоидалар белгиланган.

2.3-§. Қишлоқ хўжалигида қурилиш пудрати шартномаси

Қурилиш пудрати шартномаси энг муҳим фуқаролик-ҳуқуқий шартномалардан бири бўлиб, у қишлоқ хўжалиги соҳасида ҳам кенг қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси қурилиш пудрати шартнома муносабатларини ҳуқуқий тартибга солувчи асосий норматив ҳуқуқий ҳужжат бўлиб ҳисобланади.

Қурилиш пудрати шартномаси корхона, бинони (жумладан уй-жой биносини) иншоотни ёки бошқа объектни қуриш ёки қайта қуриш ҳақида, шунингдек монтаж, созлаш, ишга тушириш ва қурилатган объект билан бевосита боғлиқ бўлган бошқа ишларни бажариш ҳақида тузилади. Қурилиш пудрати шартномаси тўғрисидаги қоидалар, агар шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, бино ва иншоотларни капитал таъмирлаш ишларига нисбатан ҳам татбиқ этилади.

Қурилиш пудрати шартномаси шартли равишда “шартнома” тушунчасида амалдаги қонун ҳужжатларида ўзининг ҳуқуқий ифодасини топган.

Қурилишда томонларнинг ўзаро муносабатларига ва жавобгарлиги тақсмотига кўра шартноманинг қуйидаги турларидан фойдаланиш мумкин. Биринчидан, тўғридан-тўғри шартномалар, асбоб-ускуналар ва материалларни етказиб берган ёки бермаган ҳолда комплекснинг таркибий қисми бўлган алоҳида объектларда қурилиш, монтаж ёки махсус ишлар ҳажмларини бажариш юзасидан тузилади. Тўғридан-тўғри шартнома бўйича пудратчи фақат ўзининг тўғридан-тўғри мажбуриятлари ўз ишлари ва хизматлари учун жавоб беради, (умуман комплекс) қурилишини тугаллаш учун ҳамда барча ишларни мувофиқлаштириш учун жавобгарлик буюртмачи зиммасида қолади. Иккинчидан, лойиҳа-қурилиш шартномаи объектни лойиҳалаш ва қуриш бўйича мажбуриятларни бош пудратчи зиммасига юклашни назарда тутди. Объектни лойиҳалаш лойиҳалаш институтларининг кучи билан ҳам ва пудратчининг лицензияга эга бўлган лойиҳалаш бўлинмалари кучи билан ҳам ва унинг раҳбарлигида бажарилиши мумкин. Учунчидан, “тайёр ҳолда фойдаланишга топшириш” шартномаи лойиҳа-қурилиш шартноманинг ривожлантирилиши ҳисобланади. Бунда бош пудратчи буюртмачининг барча анъанавий функцияларини, шу жумладан ишга тушириш - созлаш ва ишга тушириш ишларини ўз зиммасига олади. Объект буюртмачига доимий фойдаланишга тўлиқ тайёр ҳолда топширилади.

Пудратчи (буюртмачининг розилиги шартномада акс этган бўлса) бош пудратчи ролини бажаради ва ишларнинг бир қисмини ёки тўртинчи бажариш учун бошқа ташкилотларни (субпудратчиларни), улар билан субпудрат шартномалари тузган ҳолда жалб этиши мумкин. Ушбу шартнома шартномаларнинг тўғридан-тўғри турларига киради.

Етказиб берувчи заводлар билан шартномалар, қоидага кўра, фақат мураккаб ва ноёб асбоб-ускуналарни яратишда ёки асбоб-ускуналарни тўплаш ҳолда етказиб бериш юзасидан тузилади.

Уч томонлама шартнома учинчи шахслар (суғурта компанияси ёки маблағ билан таъминловчи банк ва таркибига пудратчи кирадиган пудратчи ташкилотлар уюшмаси) иштирокида тузилади, улар буюртмачига нисбатан (агар улардан бири иқтисодий ночор бўлиб қолса) кафил сифатида чиқиши керак. Бош пудратчининг кафили бош пудратчи иқтисодий ночор бўлиб қолганда буюртмачининг манфаатларини ҳимоя қилишни кафолатлайди. Пудратчи мажбуриятларини бажармай қолган тақдирда иқтисодий жавобгарликни ўз зиммасига оладиган суғурта компанияси, банк ёки юқори ташкилот кафилликка олувчи бўлишлари мумкин.

Бозор муносабатлари шароитида, қурилиш пудрати шартномаи “тайёр қурилиш объектини сотиш” шаклида ҳам амалга ошириш мумкин. Қурилиш бозорининг ривожланиши билан тайёр объектни сотиш шартномаси кенг кулланилиб, пудратчи фақатгина объектни қуриш мажбурияти билан чекланиб қолмай балки, брокер сифатида қатнашиб пудрат савдоси орқали уни топширишга ҳақли бўлади. Танлов савдолари (тендер) асосида қурилиш пудрати шартномасини тузиш ўзига хос хусусиятга эга бўлиб танловнинг шартлари буюртмачи томонидан белгиланади. Унинг буюртмачи учун афзаллиги шундан иборатки, у пудрат савдоси асосида пудратчи ташкилотни ўзи танлаб шартнома тузади.

Қурилиш пудрати шартномаси бўйича буюртмачи бўлиб юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган тадбиркорлик субъектлари қатнашиши мумкин. Пудратчи бўлиб эса, мулкчилик шаклидан қатъи назар қурилиш монтаж, лойиҳа-қурилиш ва бошқа ташкилот ва корхоналар ҳамда алоҳида жисмоний шахслар ёки қонунчиликда ўрнатилган тартибда қурилиш фаолиятини амалга ошириш учун рухсатномага эга бўлиб, рўйхатдан ўтказилган ишларни мувофиқлаштириш бўйича вазифани ўз зиммасига олган воситачи ташкилотлар қатнашиши мумкин.

Якка тартибдаги мазокаралар асосида буюртмачи томонидан бош пудратчи танлангандан кейин томонларга дастлабки (шартномадан олдинги) битим тузиш тавсия қилинади. Унда буюртмачи ва бош пудратчининг қурилиш юзасидан шартноманинг мазмунини уйғунлаштириш мақсади, шартлашилган муддатларда шартномани тузишни ва ишларни бажаришни бошлашни таъминловчи дастлабки тадбирлар белгиланади.

Дастлабки битим ўз ичига объектнинг номи ва унга доир асосий маълумотлар (бош пудратчининг қуввати, ишларининг базавий нархлардаги ҳажми, қурилишнинг норматив муддати ва қурилишни бошлашнинг мулжалдаги муддати); лойиҳа-смета ҳужжатлари таркиби, ҳажми ва уларни бериш муддатлари; қурилиш майдонини бош пудратчига топшириш муддатлари ва иморатларни бузиш зарурияти туғилган тақдирда уни бўшатиш шартлари; қурилишни асбоб-ускуналар, материаллар, конструкциялар ва буюмлар билан таъминлаш тартиби ва шартлари; шартнома тўртини (анъанавий, лойиҳа-қурилиш ёки тайёр ҳолда топшириш) танлаш ва уни тузиш муддатлари; қурилишни маблағ билан таъминлаш манбаи; томонларнинг шартномани тузишдан олдинги битимни бузганлик учун жавобгарликни олади.

Дастлабки битим шартнома тузиш учун замин бўлиб хизмат қилади ва лойиҳа-смета ҳужжатларини ишлаб чиқишни прогноزلаш, конструкциялар, буюмлар, асбоб-ускуналар тайёрлашга буюртмаларни жойлаштиришни ҳозирлаш, субпудратчи ташкилотлар, етказиб берувчилар билан шартномаларни тайёрлаш ва шу қабилар учун асос ҳисобланади. Шунингдек, дастлабки битим банк ихтиёрига кўра бош пудратчи фаолиятини кредитлаш

учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин ва айтиб бериш вақтида шартнома имзолангунгача томонлар манфаатларини ҳимоя қилиш учун ҳужжат бўлиши мумкин.

Қурилиш пудрати шартномаси бўйича тарафлар ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлади. Қурилиш пудрати шартномаси иштирокчилари ўз зиммаларига юклатилган ҳуқуқ ва мажбуриятларни бажаришда ўзаро ҳамкорлик қилиши лозим. Фуқаролик Кодексининг 667-моддасига биноан агар қурилишни ва у билан боғлиқ ишларни амалга оширишда қурилиш пудрати шартномасини тегишли даражада бажаришга тусиклар борлиги маълум бўлса, тарафларнинг ҳар бири бундай тусикларни бартараф этиш учун ўзига боғлиқ бўлган ҳамма чораларни қилиши шарт. Ушбу мажбуриятни бажармаган тараф тегишли тўсиклар бартараф этилмаганлиги туфайли етказилган зарарни ундириб олиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади.

Қурилиш пудрати шартномасида назарда тутилган ҳолларда бир тараф ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган мажбуриятларни бажариш учун қилган харажатларни бошқа тараф тўлаши лозим. Қурилишни шартнома асосида ташкил этиш тўғрисидаги Низом шартнома тизимининг турларига қараб, унинг иштирокчиларининг ўзаро муносабатларида вужудга келадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг нуфузли хусусиятларини белгилайди. Шартнома турига қараб ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг тақсимланиши энг аввало, дастлабки келишувдан, кейин тарафлар томонидан имзоланган шартномада ўз ифодасини топади. Хусусан, шартномани тузувчи буюртмачи ва пудратчи ҳамда бошқа иштирокчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари юқорида кайд қилинган ҳуқуқий ҳужжатларда ифодаланган бўлиб, тарафлар муайян шартноманинг тўртини эътиборга олиб ўзаро келишилган ҳолда ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилашга ҳақлидир. Энг муҳими, тарафлар шартномада ўзаро белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятлар тақсимотида кўра, бир-бирининг ишига ноўрин аралашishi мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 676-моддасига мувофиқ буюртмачи, пудратчининг оператив-хўжалик фаолиятига аралашмаган ҳолда ишларнинг бажарилишини ва сифатини, уларни бажариш муддатларига (графикка) риоя этилишини, пудратчи берган материалларнинг сифатини, шунингдек буюртмачининг материалдан пудратчи тўғри фойдаланилаётганлигини текширишга ва назорат қилишга ҳақли. Буюртмачи ишларнинг бажарилиши устидан текширув ва назоратни амалга ошираётганда қурилиш пудрати шартномаси шартларидан ишлар сифатини ёмонлаштириши мумкин бўлган даражада чекинишни ёки бошқа камчиликларни аниқласа, бу тўғрида дарҳол пудратчига хабар бериши шарт. Буни хабар қилмаган буюртмачи аниқланган камчиликларни кейинчалик важ қилиб келтириш ҳуқуқини йўқотади.

Агар пудратчи буюртмачидан қурилиш жараёнида олган кўрсатмалар қурилиш пудрати шартномаси шартларига зид бўлмаса ва пудратчининг оператив хўжалик фаолиятига аралашishдан иборат бўлмаса, пудратчи бундай кўрсатмаларни бажариши шарт.

Ишни текширмагани ва назорат қилмаганини важ қилиб келтиришга ҳақли эмас, қонун ҳужжатларида бундай текшириш ва назоратни амалга ошириш буюртмачининг зиммасига юкланган ҳоллар бундан мустасно.

Қурилиш юзасидан шартнома тузишнинг дастлабки битимда келишилган муддатлари бошланганда буюртмачи бош пудратчига шартномани тайёрлаш учун етарли бўлган қуйидаги техник ҳужжатларни бериши керак: қурилишнинг тасдиқланган титул рўйхати; белгиланган тартибда тасдиқланган техник-иқтисодий асослашлар, лойиҳа ва сметаларни ишлаб чиқиш бўйича йўриқномалар ва кўрсатмаларда назарда тутилган қурилиш қийматининг йиғма ҳисоб-китоби билан бирга лойиҳа ёки ишчи лойиҳа - икки нусха; қурилишнинг биринчи йили учун асбоб-ускуналар ва материаллар бериш жадвали агар бу қурилишнинг узлуксиз технологиясида кўзда тутилган ва улар билан таъминлаш буюртмачи зиммасига юкланган бўлса, ердан фойдаланиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат нусхаси; қурилиш чиқиндиларини ортиқча тупроқни ташлаш жойини ажратиш тўғрисидаги рухсатнома; етишмаган тупроқни қазиб олиш учун карьерлар очишга рухсатнома; ерларни

унумдор қилишга мўлжалланган унумдор тупроқ катламини ўйиш учун жой ажратишга рухсатнома; кенгайтириш, реконструкциялаш ва техникавий қайта жихозлашга мўлжалланган ишлаб турган корхоналар бино ҳамда иншоотларининг ҳолатини ва мустаҳкамлигини тасдиқловчи материаллар.

Объект қурилиш икки ва ундан кўпроқ бош пудратчилар томонидан амалга оширилган тақдирда буюртмачи мазкур ҳужжатларни ҳар қайси бош пудратчига ўзлари бажарадиган иш ҳажми учун шартнома тайёрлаш учун беради. Бунда барча бош пудратчилар учун умумий бўлган ҳужжат турлари бўйича ҳужжатлар кўчирмалари ва нусхалари берилади.

Қурилиш пудрати шартнома муносабатларида катнашувчи буюртмачи ўз зиммасига олган лойиҳалаштиришга оид мажбуриятларни ўзаро келишилган шартлар асосида ишлаб чиқиб ўз вақтида тақдим этилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 670-моддасига кўра, пудратчи қурилиш ва у билан боғлиқ бўлган ишларни ишнинг ҳажми, мазмуни ва уларга қўйиладиган бошқа талабларни белгилайдиган лойиҳа-смета ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириши шарт.

Қурилиш пудрати шартномасида бошқа кўрсатмалар бўлмаса, пудратчи лойиҳа-смета ҳужжатларида кўрсатилган ҳамма ишларни бажариши шарт, деб тахмин қилинади.

Қурилиш пудрати шартномасида лойиҳа смета ҳужжатларининг таркиби ва мазмуни аниқланган, шунингдек қайси тараф ва қанча муддатда тегишли ҳужжатларни тақдим қилиши лозимлиги назарда тутилган бўлиши керак.

Пудратчи қурилиш давомида лойиҳа-смета ҳужжатларида ҳисобга олинмаган ишларни ва шу муносабат билан қўшимча ишларни бажариш ва қурилишнинг смета қийматини ошириш зарурлигини аниқласа, бу тўғрида буюртмачига бериши шарт.

Пудратчи буюртмачидан ўн кун ичида ўз хабарига жавоб олмаган тақдирда, агар қонунда ёки қурилиш пудрати шартномасида бунинг учун бошқа муддат назарда тутилмаган бўлмаса, тегишли ишларни тўхтатиб, бекор турганлиги натижасида қўрилган зарарни буюртмачининг зиммасига юклаши шарт. Агар буюртмачи қўшимча иш бажариш зарурати йўқлигини исботласа, бу зарарни қоплашдан озод этилади.

Қурилиш пудрати шартномасида тарафларнинг асосий мажбуриятларидан бири бўлиб қурилиш материаллари, конструкция ишлов ва технологик аслахалар билан таъминлаш ҳисобланади.

Фуқаролик кодексининг 672-моддасига кўра, агар шартномада бутун қурилишни ёки унинг муайян қисмини моддий таъминлаш буюртмачи томонидан амалга оширилиши назарда тутилган бўлмаса, қурилишни материаллар, шу жумладан, деталлар ва конструкциялар, шунингдек ускуналар билан таъминлаш мажбурияти пудратчи зиммасида бўлади.

Қурилишни таъминлаш мажбуриятини зиммасига олган тараф ўзи топширган материаллар (деталлар, конструкциялар)дан, шунингдек ускуналарни бажарилаётган ишлар сифатини ёмонлаштирмаган ҳолда фойдаланиб бўлмаслиги вужудга келганлиги учун, агар фойдаланиб бўлмаслик иккинчи тараф жавоб берадиган вазиятлар туфайли вужудга келганлигини исбот қилмаса, жавобгар бўлади.

Буюртмачи берган материаллар ёки бажарилаётган ишлар сифатини ёмонлаштирмаган ҳолда фойдаланиш мумкин эмаслиги аниқланган ва буюртмачи уларни алмаштиришдан бош тортган тақдирда, пудратчи қурилиш пудрати шартномасидан воз кечишга ва буюртмачидан ишнинг бажарилган қисмига мутаносиб равишда шартнома нархини тўлашни талаб қилишга ҳақли.

Буюртмачининг энг муҳим мажбуриятларидан бири бажарилган ишга ҳақ тўлашдир. Фуқаролик Кодексининг 673-моддасида қайд этилганидек, буюртмачи пудратчининг бажарган иши учун сметада назарда тутилган миқдорда қонун ёки қурилиш пудрати шартномасида белгиланган муддатда ва тартибда ҳақ тўлайди. Қонун ёки шартномада

тегишли кўрсатмалар бўлмаса, пудратчи томонидан бажарилган ишлар учун ушбу Кодекснинг 638-моддасига мувофиқ ҳақ тўланади.

Курилиш пудрати шартномасида ишларга объект буюртмачи томонидан қабул қилинганидан сўнг бир йўла ва тўлиқ ҳажмда тўлаш назарда тутилиши мумкин.

Курилиш пудрати шартномасида ишларни топшириш ва қабул қилиб олиш муҳим ўрин эгаллайди. Бу жараёнда қурилиш пудрат шартномаси иштирокчиларига муайян мажбурият юклатилади. Фуқаролик кодекси 680-моддасига мувофиқ, пудратчидан қурилиш пудрати шартномаси бўйича бажарилган ишлар натижаси ёки агар шартномада назарда тутилган бўлса, ишларнинг бажарилган босқичи топширишга тайёр эканлиги тўғрисида хабар олган буюртмачи дарҳол уни қабул қилиб олишга киришиши шарт.

Агар қурилиш пудрати шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, буюртмачи ишлар натижасини қабул қилиб олишни ўз ҳисобидан ташкил этади ва амалга оширади. Қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда ишларни қабул қилиб олишда давлат органлари ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг вакиллари иштирок этиши лозим.

Курилиш пудрати шартномаси бўйича тарафлар шартнома шартларини бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик учун мулкӣ жавобгарликка тортиладилар.

Хулоса қилиб айтганда, бозор муносабатлари шароитида қурилиш пудрати шартнома муносабатлари иштирокчилари ўз зиммаларига олинган ҳуқуқ ва мажбуриятларни лозим даражада оқилона бажарилиши қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш, уй-жой ва маданий-маиший ҳамда бошқа объектлар қурилишини амалга оширишнинг самарадорлигини таъминлаш учун шароит яратади.

2.4-§. Қишлоқ хўжалигида ташқи иқтисодий фаолиятни ҳуқуқӣ таъминлаш

Қишлоқ хўжалиги соҳасида ташқи иқтисодий фаолиятни ҳуқуқӣ тартибга солиш муҳим ўрин эгаллайди. Қишлоқ хўжалигида ташқи иқтисодий фаолиятнинг бош мақсадларидан бири бўлиб тадбиркорлик субъектининг фаолиятини ваз олдириш рақобатдош маҳсулотлар билан жаҳон бозорига чиқиш доираини кенгайтириш ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, ташқи иқтисодий фаолиятнинг устувор йўналишларидан бири бўлиб ташқи иқтисодий фаолиятни янада эркинлаштириш, хўжалик ишларини юритувчи субъектларга хорижий шериклар билан бевосита алоқалар ўрнатишда, ўз маҳсулотини чет элларда сотишда кўпроқ эркинлик бериш, товарларни экспорт ва импорт қилишда бирмунча имтиёзли тартибни жорий қилиш борасида аниқ мақсадни кўзлаб сиёсат ўтказиш ҳисобланади².

Қишлоқ хўжалигида ташқи иқтисодий фаолият қонун ҳужжатлари асосида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалик тадбиркорлик субъектларининг ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ муносабатларини тартибга солишда Фуқаролик кодекси ва 1991 йил 14 июнда қабул қилинган “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги ва б.қ. қонунлар муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасининг “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонуннинг 6-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ муносабатлар ушбу Қонун, Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари ҳамда битимлари, шунингдек халқаро нормалар, қоидалар ва шартлар билан тартибга солинади.

² Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. – Тошкент.: Ўзбекистон, 1993. – Б.96-97.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелда қабул қилинган "Чет эл инвестициялари тўғрисида"ги, "Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида"ги қонунлар ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантиришда алоҳида ўрин тутди. Ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солишчи қонунлар биринчидан, ташқи иқтисодий фаолиятни кучайтириш, иккинчидан, чет эллик инвесторлар учун қулай шароитлар яратиш, учинчидан, хорижий мамлакатлар тадбиркорлик субъектлари билан савдо-иқтисодий алоқаларни кенгайтиришга катта имконият яратиб беради.

Мамлакатимизда ташқи иқтисодий фаолият давлат томонидан тартибга солинади. Шу мақсадда, ташқи иқтисодий фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг бирқатор шакллари қўлланилади. Булар жумласига, ташқи иқтисодий фаолият субъектларини рўйхатдан утказиш; табақалаштирилган солиқлар ва имтиёзлар тизимини, шу жумладан валюта бўйича ҳам белгилаш; ташқи иқтисодий фаолиятни ахборот билан таъминлашнинг давлат тизимини яратиш; айрим минтақалар, тармоқлар ва корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш ва ривожлантириш учун дотациялар, субсидиялар, субвенциялар, бюджетдан қарз бериш тарзида молиявий ёрдам кўрсатиш, таваккалчиликни суғурта қилиш; республика ташқи иқтисодий алоқаларининг турли шакллари ривожлантиришга қаратилган аниқ мақсадли комплекс дастурларни ва экспертиза қилиш, Ўзбекистон Республикасига олиб келинадиган ва Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиб кетиладиган товарлар ва бошқа мол-мулкларни ҳужжатлаштириш; маҳсулотни (ишларни, хизматларни) экспорт ва импорт қилиш тартибини белгилаш; валюта ва бошқа фондлар маблағларини вужудга келтириш ва улардан фойдаланиш кабилар киради.

Ўзбекистон қонунларида хорижий ҳуқуқ ва халқаро ҳуқуқнинг ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ фуқаролик ҳуқуқий мажбуриятларга қўллашнинг шартлари белгиланган.

Фуқаролик кодекси 1189-моддасига кўра, шартнома, агар қонунда бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, тарафларнинг келишувига кўра танланган мамлакат ҳуқуқи билан тартибга солинади. Шартнома тарафлари қўлланиладиган ҳуқуқни умуман шартнома учун ҳам, унинг алоҳида қисмлари учун ҳам танлаб олишлари мумкин.

Қўлланиладиган ҳуқуқ тарафлар томонидан шартнома тузилаётганда ҳам, ундан кейин исталган вақтда танланиши мумкин. Тарафлар, шунингдек исталган вақтда шартнома тўғрисида келишиб олишлари мумкин.

Бундан ташқари, Фуқаролик кодексининг 1190-моддасида кўрсатилганидек, қўлланиши лозим бўлган ҳуқуқ тўғрисида шартнома тарафларининг келишуви бўлмаган тақдирда, бу шартномага нисбатан: олди-сотди шартномасида - сотувчи; ҳадя шартномасида - ҳадя қилувчи; ижара (мулк ижараси) шартномасида - ижарага берувчи; мол-мулкдан текин фойдаланиш шартномасида - ссуда берувчи; пудрат шартномасида - пудратчи; йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномасида - ташувчи; транспорт экспедицияси шартномасида - экспедитор; қарз шартномасида ёки бошқа кредит шартномасида кредитор; топшириш шартномасида - воситачи; омонат сақлаш шартномасида - сақловчи; суғурта шартномасида - суғурталовчи; кафиллик шартномасида - кафил; гаров тўғрисидаги шартномада - гаровга қўювчи; алоҳида ҳуқуқлардан фойдаланиш тўғрисидаги лицензия шартномасида - лицензиар ҳисобланувчи тараф таъсис этилган, турар жойга эга бўлган ёки асосий фаолият жойи бўлган мамлакат ҳуқуқи қўлланилади.

Қўлланиши лозим бўлган ҳуқуқ тўғрисида шартнома тарафларининг келишуви бўлмаган тақдирда ушбу модда биринчи қисмининг қоидаларидан қатъи назар, қўчмас мулк тўғрисидаги шартномага нисбатан бу мулк турган мамлакатнинг ҳуқуқи; биргаликдаги фаолият тўғрисидаги шартномага ва қурилиш пудрати шартномасига нисбатан ана шундай фаолият амалга оширилаётган ёки шартномада назарда тутилган натижалар яратилаётган мамлакатнинг ҳуқуқи; ким ошди савдосида, танлов бўйича ёки

биржада тузилган шартномага нисбатан кимошди савдоси, танлов ўтказилаётган ёки биржа жойлашган мамлакатнинг ҳуқуқи қўлланилади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмларида кўрсатиб ўтилмаган шартномаларга нисбатан қўлланиши лозим бўлган ҳуқуқ тўғрисида тарафларнинг келишуви бўлмаган тақдирда бундай шартноманинг мазмуни учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган ижрони амалга ошираётган тараф таъсис этилган, турар жойга эга бўлган асосий фаолият жойи бўлган мамлакатнинг ҳуқуқи қўлланилади. Шартноманинг мазмуни учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган ижрони аниқлашнинг имконияти бўлмаган тақдирда, шартнома энг узвий боғланган мамлакатнинг ҳуқуқи қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасининг 1991 йилнинг 14 июнида қабул қилинган "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида"ги қонуни мулкчилик шаклларида қатъи назар, ташқи иқтисодий алоқалар қатнашчиларининг ҳуқуқлари, манфаатлари ва мол-мулки халқаро ҳуқуқнинг ҳамма томонидан эътироф этилган нормаларига мувофиқ муҳофаза қилинишини таъминлайди, республика иқтисодиётининг жаҳон иқтисодий тизимида самарали равишда қўшилиши учун ҳуқуқий асос яратиб беради.

Ушбу Қонуннинг 1-моддасига кўра, ташқи иқтисодий фаолият деганда, Ўзбекистон Республикаси давлат идораларининг, юридик ва жисмоний шахсларнинг хорижий давлатлар, уларнинг юридик ва жисмоний шахслари, халқаро ташкилотлари билан ўзаро фойдали ҳамкорлик ўрнатишга, бундай ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган жами амалий ҳаракатлар тушунилади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 1991 йилнинг 15 февралда қабул қилинган "Корхоналар тўғрисида"ги қонунининг 26-моддасида кўрсатилганидек, корхона қонунларига мувофиқ ташқи иқтисодий фаолиятни мустақил равишда амалга ошириш ҳуқуқига эгадир. Олинган валюта корхонанинг валюта баланси ҳисобига ўтказилади ва ундан корхона мустақил фойдаланади. Корхонанинг валюта тушумидан мазкур корхона ўз валюта маблағи ҳисобидан қилган бевосита валюта харажатлари чегириб ташлангандан сўнг, республика ва маҳаллий бюджетларга валюта ажратмалари ўтказилади.

Республика ва маҳаллий бюджетларга ажратмалар миқдори қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Корхонанинг валюта маблағини қонунларда назарда тутилгандан бўлак ҳолларда ўзга йўл билан тортиб олиш тақиқланади.

Ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг барча валюта харажатлари уларнинг валюта тушумлари, шунингдек чет эл валютасини олишнинг қонунларда рухсат этилган бошқа манбалардан келган маблағлар ҳисобидан таъминланади.

Қишлоқ хўжалигида ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишга ҳуқуқи бўлган тадбиркорлик субъектлар доираси қонунда белгиланган. Ҳозирги пайтда қишлоқ хўжалик корхоналари мустақил ҳолда ташқи иқтисодий фаолиятнинг қатнашчилари бўлишлиги ҳуқуқий жиҳатдан соҳавий қонун ҳужжатларида ҳам мустаҳкамланган.

Қонунга кўра, қишлоқ хўжалик корхоналарининг ташқи иқтисодий алоқага тўғридан-тўғри чиқиш ҳуқуқининг мажбурий шартларидан бири бўлиб уларни рўйхатга олиш ҳисобланади. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисидаги қонунининг 5-моддасига мувофиқ, мулкчиликнинг шаклларида қатъи назар, Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий алоқаларнинг иштирокчилари сифатида рўйхатга олиниб, республика ҳудудида ёки унинг ташқарисида иш олиб бораётган юридик ва жисмоний шахслар халқаро ташкилотлар Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятининг субъектлари бўлиши мумкин. Ҳар бир қишлоқ хўжалик корхонаси амал қилиб турган қонунлар доирасида ташқи иқтисодий алоқалардаги ўз иштирокининг турлари, шакллари ва йўналишларини мустақил белгилаши, ўз хоҳишига қараб ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириши учун зарур бўлган юридик ва жисмоний шахсларни белгиланган тартибда шартнома асосида ёки бошқача тарзда ҳақ тўлаб ёхуд тўламасдан жалб этиши мумкин. Бинобарин, қишлоқ хўжалиги соҳасида ташқи иқтисодий фаолият билан шугулланувчи ҳар бир иштирокчи чет эл валютасидаги даромадга эгалик қилишга, улардан фойдаланишга ва уларни тасарруф этишга ҳақлидир, унинг қарорига кўра, ташқи

иқтисодий фаолиятнинг натижаларига эгалик қилиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф этиш ҳуқуқлари қонунларда белгиланган тартибда бошқа юридик ва жисмоний шахсларга ўтказилиши ёхуд уларга ишониб топширилиши мумкин. Ҳуқуқлар ана шу тарзда ўзгача ўтказилган тақдирда, томонлар ўзаро муносабатларни шартномалар (битимлар) асосида тартибга соладилар.

Ташқи иқтисодий фаолият субъектлари тегишли ҳуқуқларга эга бўлиши билан бир каторда, муайян мажбуриятларни ҳам ўз зиммасига олади. Хусусан, Қонуннинг 9-моддасига кўра, ташқи иқтисодий фаолият субъекти Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амал қилиб турган қонун нормалари ва ўзга нормаларга, умумэтироф этилган халқаро-ҳуқуқий норма ва қоидаларга риоя этиши, белгиланган тартибда ташқи иқтисодий алоқаларнинг иштирокчиси сифатида рўйхатдан ўтиши ҳамда бухгалтерия ва статистика ҳисоботларини тақдим этиши, халқаро ҳамкорлик доираларида бажарилаётган ишлар, қидирув ишлари ва лойиҳаларнинг санитария-гигиена, экология талаблари ва бошқа талабларга мувофиқлиги ҳақида экспертиза хулосасини олиш ҳамда рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган ташқи иқтисодий фаолиятнинг айрим турларини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияга эга бўлиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг қонуний манфаатлари таъминланишига кафолат беради. Ўзбекистон Республикасининг давлат идоралари ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг ҳуқуқларини бузувчи ҳужжатлар қабул қилган тақдирда, улар келтирилган зарар Ўзбекистон Республикаси қонунларига ва ҳамма томонидан эътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ суд тартибида шу идоралар томонидан ташқи иқтисодий фаолият субъектларига тўланади. "Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида"ги Қонунининг 5-моддасида белгилаб қўйилган субъектларнинг ташқи иқтисодий фаолияти уларни рўйхатга олган идоранинг тақдимномасига мувофиқ Вазирлар Маҳкамаси томонидан 6 (олти) ойгача муддатга тўхтатиб турилиши мумкин. Ташқи иқтисодий фаолиятни тўхтатиб туриш ёки тўхтатиш ҳақидаги қарор устидан суд тартибида шикоят берилиши мумкин.

Ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг мажбуриятлари бўйича Ўзбекистон Республикаси жавобгар бўлмайди. Ташқи иқтисодий фаолият субъектлари Ўзбекистон Республикаси мажбуриятлари бўйича жавобгар бўлмайди. Шартнома мажбуриятларига риоя этмаган тақдирда ташқи иқтисодий фаолиятнинг субъектлари қонунларда ва тузилган шартномаларда кузда тутилган мулки ва бошқача тарзда жавобгар бўлади. Шартнома талабларини бузганлик учун жарималарни тўлаш, шунингдек келтирилган зарарни қоплаш айбдор томони мажбуриятларни бажаришдан, башарти қонунда ёки шартномада узга ҳол назарда тутилмаган бўлса, озод этмайди. Ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш натижасида келиб чиқадиган низолар судлар томонидан Ўзбекистон Республикаси қонунларида ва халқаро ҳуқуқ нормаларида белгиланган тартибда кўриб чиқилади.

Хулоса қилиб айтганда, қишлоқ хўжалигида ташқи иқтисодий фаолиятни ҳуқуқий таъминлашнинг самарадорлигини ошириш иқтисодий ислохотларни ҳаётга татбиқ этишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади.

Хулоса

Каримов И.А.,- «Ислохотларимизнинг мантиқи ва изчиллиги, уларнинг энг замонавий бозор нормаларига мувофиқлигини баҳолаш иқтисодиётни бошқариш тизимини янада чуқурлаштириш, такомиллаштириш ва либераллаштириш бўйича жиддий еҳтиёж мавжудлигини кўрсатмоқда.

Биринчи навбатда, хусусий мулкнинг ҳуқуқ ва ҳимоясини мустаҳкамлашимиз, ҳар қайси хусусий мулкдор қонуний йўл билан қўлга киритган ёки яратган ўз мулкнинг дахлсизлигига асло шубҳа қилмаслигини таъминлайдиган ишончли кафолатлар тизимини яратишимиз зарур. Ҳар бир тадбиркор аввало шуни аниқ-равшан билиб олиши керакки, **давлат хусусий мулкдор ҳуқуқларининг ҳимоячисидир**. Шунинг учун ҳам тадбиркорлар ўз бизнесига беҳавотир инвестиция киритиши, ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириши, маҳсулот ҳажми ва олаётган даромадини кўрайтириши, ўз мулкига ўзи егалик қилиши, фойдаланиши, тасарруф етиши лозим. Айни шу мақсадда бозор иқтисодиётининг негизи ҳисобланган хусусий мулкка нисбатан давлат томонидан берилаётган асосий кафолатларни мустаҳкамлашга қаратилган **“Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунни** ишлаб чиқиш ва қабул қилиш зарур», -деп фикр билдирди.³

Шунингдек, бошқарув тизимини такомиллаштириш, ортиқча бюрократик тўсиқларни бартараф етиш мақсадида **“Тадбиркорлик фаолияти соҳасида рухсат бериш тартиб-қоидалари тўғрисида”ги Қонунни** ишлаб чиқиш ва қабул қилиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун зарур бўлган рухсат бериш тартиб-қоидаларининг қатъий чекланган рўйхати ва турларини аниқ белгилаб қўйиш, **қонунда назарда тутилмаган ортиқча рухсатнома ва рухсат бериш тартиб-қоидаларининг янги турлари киритилишини қонун билан кескин тақиқлаш зарур**.

Ўйлайманки, бугунги кунда кичик бизнес ва тадбиркорликни кенгайтириш учун **бизнеснинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида оилавий бизнесни қонуний белгилаб қўйиш вақти келди**. Мамлакатимизда бизнесни ташкил қилишнинг ушбу шакли бизнесни юритишда юзага келган миллий ан’аналаримизга, хўжалик юритиш фаолиятининг мавжуд ҳолатига тўла мос келади. Ишончим комилки, бундай бизнесни ташкил қилишнинг қонунчилик базаси яратилса, оилавий бизнеснинг ҳуқуқий кафолатларини кучайтириш, иқтисодиётнинг турли соҳаларида унинг жадал ва кенг

³ Каримов И.А. «МАМЛАКАТИМИЗДА ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАРНИ ЯНАДА ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ КОНЦЕПЦИЯСИ», Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т., 2011

ривожланиши ва янги иш ўринларининг очилишига шароит туғилади. Қишлоқ хўжалигига алоқадор шартномаларнинг турларини билиш, уларнинг ҳар бирини моҳиятини, мазмунини ва қайси мақсадда қўлланишини билиш улардан фаол фойдаланиш ва уларни беками-кўст бажарилишини таъминлаш ишлаб чиқаришда юксак натижаларга эришиш ва жамоа хўжалигини иқтисодий шароитини мустаҳкамлаш учун албатта ижобий роль ўйнайди.

Шартнома бозор муносабатларини янада кенг қўламда амал қилаиши учун ва тадбиркорлик соҳасида турли мажбуриятларнинг вужудга келиши учун тегишли бўлган асосий ҳужжат деб ҳисобланади. Бозор иқтисодиётига хос шартномалар билан тартибга солинувчи мулкӣ муносабатларни моҳиятини белгилаб берувчи энг муҳим хусусият, ушбу муносабатларни ҳақ эвазига амалга оширилишдан иборат. Ушбу белгилаб берувчи ижтимоий-иқтисодий мезон деярли барча шартномаларга бағишланган қонун ҳужжатларида ўз аксини топди.

Ҳақ эвазига амалга ошириладиган муносабатларда иқтисодий жиҳатдан мустақил, ҳуқуқӣ жиҳатдан тенг тарафлар қатнашиши мумкин. Шартноманинг асосий белгиси ва хусусияти ҳам ушбу тамойил асосида ўз ифодасини топади. Шундай экан шартномаларга бағишланган қоидалар императив (қатъӣ) эмас, балки диспозитив (танлашга йул куювчи) хусусиятга эга бўлиши инобатга олинади. Бу демак, деҳқон хўжаликларга, фермерларга, ширкатларга ва қишлоқ хўжалигидаги бошқа юридик шахсларга фаолиятнинг тўрини танлашда, бошқаришда, шартномаларнинг мазмунини белгилашда ва мажбуриятларини бажаришда кенг эркинлик бериш назарда тутилади. Шартнома тарафларининг хатти-ҳаракатлари қонун билан батафсил белгиланмаслиги, яъни тартибга солинмаслиги ёки бошқача қилиб айтганда фақат қонунда назарда тутилган ҳаракатлар эмас балки қонун билан тақиқланмаган ҳар қандай ҳаракатларни бажаришлари мумкин деган тамойилга асосланади.

Шартномаация шартномасига мувофиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш ёки сотиш учун бундай маҳсулотни харид қиладиган шахсга-тайёрловчига шартлашилган муддатда топшириш (топшириб туриш) мажбуриятини олади, тайёрловчи эса бу маҳсулотни қабул қилиш (қабул қилиб туриш) унинг ҳақини шартлашилган муддатда муайян баҳода тўлаш (тўлаб туриш) мажбуриятини олади.

Курилиш пудрати шартномаси корхонани, бинони (жумладан уй-жой биносини) иншоотни ёки бошқа объектни куриш ёки қайта куриш ҳақида, шунингдек монтаж, созлаш, ишга тушириш ва курилаётган объект билан бевосита боғлиқ бўлган бошқа ишларни бажариш ҳақида тузилади. Ўзбекистон Республикасининг “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонуннинг 6-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ муносабатлар ушбу Қонун, Ўзбекистон

Республикасининг бошқа қонун ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари ҳамда битимлари, шунингдек халқаро нормалар, қоидалар ва шартлар билан тартибга солинади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Рағбарий адабиятлар

1. Каримов И.А. Хавсизлик ва тиничлик учун курошмоқ керак Т.: Ўзбекистон 2002 Т. 10. 432 б.

2. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократиялаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. - Т.: «Ўзбекистон», 2005. -64 б.

3. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқлари ва эркинликлари –олий қадрият. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 13 йиллигига бағишланган тантанали маросимда қилган маърузаси. -Т.: «Ўзбекистон», 2005. – 46 б.

4.Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий Дуне Билан ҳамкорлик йўли Т. 11.-Т.: Ўзбекистон, 2003. – 320 б.

5. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари – энг олий қадрият.-Т.: Ўзбекистон, 2005.-47 б.

6. Каримов И.А. Эришилган ютиқларни мустаҳкамлаб, Янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. // «Халқ сўзи». 2006. 11 февраль № 29 (3828).

7. Каримов И.А.Юксак манавият –енгилмас куч. Ташкент,Манавият, 2008

8. Каримов И.А.Энг асосий мезон- ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш.

Т.,Ўзбекистон,2009

Каримов И.А.Инсон унинг ҳуқуқ ва еркинликлари – олий қадрият.

Т.,Ўзбекистон,2006.

5. Каримов И.А.Юксак манавият –енгилмас куч. Ташкент,Манавият, 2008

6. Каримов И.А.Энг асосий мезон- ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш.

Т.,Ўзбекистон,2009

**7. Каримов И. А. МАМЛАКАТИМИЗНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ ВА КУЧЛИ
ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ БАРПО ЭТИШ - УСТУВОР МАҚСАДИМИЗДИР.**

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўши мажлисидаги маъруза, 2010 йил 27 январь. «Халк сузи», 28.01.2010.

8. Каримов И. А. АСОСИЙ ВАЗИФАМИЗ - ВАТАНИМИЗ ТАРАҚҚИЁТИ ВА ХАЛҚИМИЗ ФАРОВОНЛИГИНИ ЯНАДА ЮКСАЛТИРИШДИР.

2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига башиланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза, 2010 йил 29 январь. «Халк сузи», 30.01.2010.

9. КАРИМОВ И.А. «МАМЛАКАТИМИЗДА ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАРНИ ЯНАДА ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ КОНЦЕПЦИЯСИ «Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 12.11.2010 й. қўшма мажлисидаги маърузаси.Т.,2011

2.Норматив – ҳуқуқий актлар :

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.

2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – Тошкент: Адолат, 2007. - 504 б.

3. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 1998 , N 9, 165-модда.

4. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2007 , 52-сон, (I).

5. Ўзбекистон Республикасининг "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 2000 , N 5-6, 140-модда.

6. Ўзбекистон Республикасининг "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 1996 , N 5-6, 61-модда.

7. Ўзбекистон Республикасининг "Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 2002 , N 1, 10-модда.

8. Ўзбекистон Республикасининг "Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 1998 , N 5 - 6, 84-модда.

9. Ўзбекистон Республикасининг "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги Қонуни. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2004 , 40-41-сон, 433-модда.

10. Ўзбекистон Республикасининг "Дехқон хўжалиги тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 1998 , N 56, 88-модда.

11. Ўзбекистон Республикасининг "Хусусий корхона тўғрисида"ги Қонуни. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2004 , 3-сон, 28-модда.

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 20 августдаги 357-сон қарори билан тасдиқланган "Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби тўғрисида"ги Низом. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2003 й., 15-16-сон, 130-модда, ҚТ 2003 й., N 8, 72-модда.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 18 мартдаги "1998-2000 йиллардаги даврда қишлоқ хўжалиги иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш дастури тўғрисида"ги Фармони.

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 05.11.2003 й. 486-сонли "Қишлоқ хўжалигида ижара муносабатларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори. "Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами", 2003 й., N 11, 110-модда.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 16.10.2006 й. 215-сонли "Устав фондида давлат улуши бўлган корхоналарнинг самарали бошқарилишини ва давлат мулкисининг зарур даражада ҳисобга олинишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2006 йил, 42-сон, 417-модда. "Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами", 2006 й., N 10, 77-модда.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2006 йил 9 январдаги ПФ-3709-сон Фармони. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2006 йил, 2-сон, 6-модда;

17. Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 мартдаги 42-сон қарорига асосан ташкил қиланади. "Ўзбекистон Республикаси қонун

хужжатлари тўплами", 2006 йил, 11-сон, 84-модда. "Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами", 2006 й., N 3, 19-модда.

3. Махсус адабиёт:

1. Қишлоқ хўжалик ҳуқуқи. /Усманов М.Бнинг умумий таҳрири остида. – Тошкент: ТДЮИ, 2000.

Мирзаабдуллаева М.Р. Фермер хўжалиги фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДЮИ. 2007.

Аграрное право. Учебник. / Под ред. д.ю.н., проф. С.А.Боголюбова, к.ю.н. Е.Л.Мининой. – М.: Эксмо, 2008. - С. 231-259.

Аграрное право. Учебник. Отв. редакторы: Г.Е. Быстров., М.И. Козырь. - М: Юрид. лит., 1996. - 493 с.

Гражданское право: Учебник. Под ред. С.П. Григаева. -2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. - 155 с. Қишлоқ хўжалик ҳуқуқи. /Усманов М.Бнинг умумий таҳрири остида. – Тошкент: ТДЮИ, 2000.

Горелко Н.А. Ответственность за нарушения экологического и трудового законодательства //Экологическое право. №1. 2001. -22 с.

Гражданское право: Учебник. Под ред. С.П. Григаева. -2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. - 155 с.

Усмоналиев М. Жиноят ҳуқуқи (Умумий қисм). Олий ўқув юртлари учун дарслик. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. - 115 б.

Ўзбекистон Республикасининг меҳнат ҳуқуқи. Олий ўқув юртлари учун дарслик / А.А.Иноятлов. - Тошкент: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2002. – Б. 258-259.

Ер кодексига шарҳлар / Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист, юридик фанлар доктори, профессор М.Х. Рустамбоевнинг умумий таҳрири остида. Масъул муҳаррир: М.Б.Усмонов. – Тошкент: ТДЮИ, 2007.

Нурматов М., Сафаров Ж. Қишлоқ тараққиёти: бугуни ва келажак истиқболлари. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2009.

Боголюбов С.А. Земельное право. – М.: Высшее образование, 2006.

Чубуков Г.В. Земельное право России: Учебник. – М.: Экзамен, 2003.

2.